

Marguerite Yourcenar, traductora de Konstantinos Kavafis

Montserrat Gallart Sanfeliu

ADVERTIMENT. La consulta d'aquesta tesi queda condicionada a l'acceptació de les següents condicions d'ús: La difusió d'aquesta tesi per mitjà del servei TDX (www.tesisenxarxa.net) ha estat autoritzada pels titulars dels drets de propietat intel·lectual únicament per a usos privats emmarcats en activitats d'investigació i docència. No s'autoritza la seva reproducció amb finalitats de lucre ni la seva difusió i posada a disposició des d'un lloc aliè al servei TDX. No s'autoritza la presentació del seu contingut en una finestra o marc aliè a TDX (framing). Aquesta reserva de drets afecta tant al resum de presentació de la tesi com als seus continguts. En la utilització o cita de parts de la tesi és obligat indicar el nom de la persona autora.

ADVERTENCIA. La consulta de esta tesis queda condicionada a la aceptación de las siguientes condiciones de uso: La difusión de esta tesis por medio del servicio TDR (www.tesisenred.net) ha sido autorizada por los titulares de los derechos de propiedad intelectual únicamente para usos privados enmarcados en actividades de investigación y docencia. No se autoriza su reproducción con finalidades de lucro ni su difusión y puesta a disposición desde un sitio ajeno al servicio TDR. No se autoriza la presentación de su contenido en una ventana o marco ajeno a TDR (framing). Esta reserva de derechos afecta tanto al resumen de presentación de la tesis como a sus contenidos. En la utilización o cita de partes de la tesis es obligado indicar el nombre de la persona autora.

WARNING. On having consulted this thesis you're accepting the following use conditions: Spreading this thesis by the TDX (www.tesisenxarxa.net) service has been authorized by the titular of the intellectual property rights only for private uses placed in investigation and teaching activities. Reproduction with lucrative aims is not authorized neither its spreading and availability from a site foreign to the TDX service. Introducing its content in a window or frame foreign to the TDX service is not authorized (framing). This rights affect to the presentation summary of the thesis as well as to its contents. In the using or citation of parts of the thesis it's obliged to indicate the name of the author.

**MARGUERITE YOURCENAR,
TRADUCTORA DE
KONSTANTINOS KAVAFIS**

**Universitat de Barcelona
Facultat de Filologia**

X.- Resultat del procés analitzat. Conclusions.

En el pre-text que obre aquesta tesi llegíem els consells de Marguerite Yourcenar a un doctorand, en el sentit que un treball com el que aquí hem presentat únicament té validesa si duu més enllà, si és un esglaó perquè algú altre pugui anar més lluny, pugui trobar altres interpretacions i, si cal, contradir-nos.

La història de la traducció (almenys la d'Occident) és un itinerari -per les diverses maneres de concebre aquesta pràctica al llarg dels segles- que, amb oscil·lacions i moviments de flux i reflux, de constrenyiment i de llibertat, propugna l'apropament al text d'origen o l'allunyament d'ell en major o menor grau, en un llarg recorregut fins arribar a les concepcions, principis i procediments que enquadren la tasca traductiva als nostres dies. El marc teòric en el qual hem situat el pensament que sobre traductologia s'ha anat desenvolupant, doncs, al llarg dels segles ha fet esment de la controvertida qüestió de la fidelitat, del debat centrat en la duplicitat atenció a la forma / atenció al contingut; ha versat sobre el concepte de traducció, les maneres de traduir i les equivalències. I els diferents criteris descoberts -incloses les consideracions del capítol concret sobre la traducció de la poesia- ens han anat orientant en el nostre objectiu d'esbrinar quina mena de trasllat va fer Yourcenar en el cas dels poemes de Kavafis.

Partint del nostre interès i de la nostra vocació filològica, perquè tenim el gust i l'amor per les paraules, ens hem interessat per una traducció francesa feta sobre un original grec, i hem mirat de donar respostes a les preguntes fonamentals de qui va traduir què, per què, per a qui i, sobretot, com ho va traduir. Creiem que la nostra recerca contribueix a precisar i assentar aspectes referents tant a Yourcenar com al mateix Kavafis, en els sentits que de seguida detallarem.

Hem presentat el poeta grec, les seves circumstàncies vitals i la seva obra, amb les característiques específiques, amb els components del seu univers i de la seva llengua. Hem tractat de delimitar la importància de Kavafis per a la literatura europea de la primera meitat del segle XX, partint de la seva singularitat com a persona -immers en una determinada conjuntura històrica- i com a poeta -exponent d'una tradició literària en una llengua que, en el seu moment, es veia com a referent

màxim de la poesia universal. Hem analitzat la llengua que Kavafis emprava i comprovat les dificultats que presenta a l'hora de ser traslladada a una altra. Igualment, hem fet esment de la traductora-escriptora, envoltada també de les seves circumstàncies, amb una aproximació deliberada als aspectes menys coneguts d'ella. En primer lloc, pel fet d'esmentar obres de la seva producció que no són aquelles que tothom està avesat a tractar ni aquelles per les quals és més coneguda. I, en segon lloc, pel fet d'haver abordat el seu vessant de traductora -i analitzat tota la seva producció en aquest àmbit- més que no pas el d'escriptora, tot i que no resultin fàcilment desvinculables. Hem esmentat les afinitats que compartien els dos autors implicats, una de les quals -i no pas la menys important- és la dimensió de corporalitat que presenten les respectives escriptures, així com el sentit poètic sotsjacent en ambdós escriptors -evident en Kavafis però fàcilment perceptible també en l'obra escrita de Yourcenar-, ambdós autors participants de les riqueses històriques i culturals de la Mediterrània. Hem constatat que moltes de les fonts que van inspirar el poeta d'Alexandria són les mateixes d'on Yourcenar va pouar per a la construcció d'algunes de les seves obres: Dió Cassi, Polibi... Hem comprovat que ambdós autors atorguen un lloc important als fets històrics, que introdueixen a les seves obres ni que sigui de manera esbiaixada. Yourcenar no només trobà una part del propi "jo" en Kavafis, una ànima germana, sinó que va ser de les primeres persones a descobrir el valor dels sentits universals que s'amaguen en la poesia kavafiana. Hem provat, doncs, la importància de Grècia en la vida i la creació de M. Yourcenar, que Mireille Brémond no dubta a qualificar, precisament, de *citoyenne de la Grèce*. I no hem obviat la importància que tenen en Yourcenar les vivències personals, que literaturitza -tal com ho fa Kavafis- sota la màscara dels personatges que inventa; ens sembla un element no negligible al moment d'abordar-ne l'obra. En aquest sentit, hem ressaltat, igualment, que tant Kavafis com Yourcenar estaven dotats de la doble destresa de crear personatges i alhora emetre judicis sobre ells des del distanciament.

La nostra recerca ens ha deixat palès que la traducció aquí objecte d'anàlisi no és obra d'una traductora més o menys anònima, sinó d'una escriptora d'alçada, reconeguda -aspecte que té un pes molt específic- que, al seu moment, va triar el poeta Konstantinos Kavafis i la seva obra emesa per un fort sentiment d'empatia cap a ell i cap a la cultura que representava. Ens ha informat que, amb anterioritat a

aquest projecte, aquesta traductora ja havia sentit inclinació per Grècia, la seva cultura, filosofia i mitologia -base d'algunes obres amb les quals va iniciar el seu itinerari com a dona de lletres-, per molts dels vessants que Kavafis presenta i treballa en els seus textos, i ens ha dit que la tria la va fer en un moment vital, significatiu, en què aquest poeta i la seva cultura la confortaren d'una sotragada emocional. També ens ha deixat clar que, en el trasllat d'aquests textos a una altra llengua, la seva condició de creadora literària la va desviar força dels originals i la va dur no pas a reproduir una obra -que és el que sol fer, amb més o menys encert, un traductor-, sinó més aviat a re-crear-la i a fer-ne un reflex o ressò d'ella mateixa, mitjançant l'ús de la prosa. A canviar-ne la forma, però sovint igualment els continguts. Totes aquestes particularitats i actuacions ens situen davant d'una traducció d'apropiació, en el sentit que el terme tingué a partir de la Querella barroca dels Antics i dels Moderns.

Hem observat, igualment, que els motius que duïen Yourcenar a triar les obres a traduir generalment no eren econòmics o de supervivència, sinó enterament literaris, essencials volem dir, i apuntaven -potser- a la construcció d'una mena de "biblioteca ideal" de la producció literària d'altri, que ella valorava especialment i per la qual sentia empatia, perquè en les seves tries hi descobrim, invariablement, aspectes extraliteraris.

Hem examinat l'acollida que van tenir els poemes de Kavafis en les diferents comunitats culturals del món -també a Catalunya, que molt aviat va entrar en contacte precisament amb aquesta versió yourcenariana del poeta. Hem recorregut i valorat la majoria de les traduccions que van precedir la que estudiem i les posteriors a ella en àmbit mediterrani, dins d'una aproximació comparativista. Com hem provat, Marguerite Yourcenar va ser la primera traductora de la totalitat del *corpus* kavafià a França. Malgrat els seus limitats coneixements de grec modern, va contraure la responsabilitat de tornar a donar Kavafis en una altra llengua, en un moment en què el poeta només era conegut a Anglaterra. A més, durant molts anys -fins el 1992 en què surt la versió conjunta de Patricía Portier- va ser l'única dona que que l'havia traduït. L'exercici filològic la dugué a completar la tasca de traducció realitzada i a compondre l'assaig de la presentació del poeta i del seu fer. I, amb independència de la major o menor adequació de la traducció al text d'origen i de l'equivalència i la funcionalitat que aquesta hagi arribat a tenir, la *Présentation*

Critique, la generositat intel·lectual i la condició de pionera de la traductora seran per sempre els seus principals mèrits.

Ens hem detingut en els diferents lliuraments de la traducció de l'obra, en la seva llarga i documentada *Présentation Critique* que suara referíem –i que hem lloat pel seu rigorós contingut, tot i la nostra objecció quant a la classificació que hi fa dels poemes. Ens hem detingut, igualment, en la consideració dels textos que Marguerite va girar i en la forma en què ho va fer, que no sempre respon als criteris que sobre traducció deia tenir. I, després d'haver observat la manera com “guia” el lector tant amb els prefacis que prepara per a les seves pròpies obres com amb les introduccions, presentacions i paratextos amb què completa aquelles que tradueix, hem conclòs que l'escriptura yourcenariana, sigui de la mena que sigui, ens apareix -sempre- revestida d'una gran autoritat i que l'escriptora sol manipular més o menys els originals. Això vol dir, entre altres coses, que la traducció yourcenariana de Kavafis no es pot deslligar del conjunt de les altres traduccions per ella realitzades, i que en aquesta hi podem trobar -ben visibles- alguns dels elements recurrents en la seva manera de versionar obres d'altres.

Un altre dels mèrits que cal reconèixer-li és el fet que hagués mirat de millorar els poemes mitjançant les diferents revisions dels lliuraments que en va anar fent, i que hagués explorat i utilitzat el fons cultural francès per tal d'ajustar bé els seus textos fins a la publicació definitiva. Tant la *Présentation Critique* com les notes del final del volum demostren -sota un altre punt de vista més positiu- la dedicació de la traductora, que no “abandona” el lector davant un text, sinó que vol fer-n'hi copsar tot l'abast, i per això el guia. La traducció de Yourcenar s'adreça a un públic ampli, cert, però potser pressuposa en el lector una determinada formació de base i un sòlid coneixement del món hel·lenístic.

Hem abordat la mirada de la crítica sobre el treball de la traductora, i l'hem analitzada a la menuda, per tal de veure -a partir de les dades de la nostra anàlisi detallada del conjunt des d'un punt de vista estilístic, sintàctic, gramatical i lèxic- quin producte ens oferia, quin grau de funcionalitat presentava, i de valorar la proximitat o allunyament del nou text respecte del text grec. I hem deixat palès fins a quin punt el treball realitzat per Yourcenar a partir de l'obra kavafiana va penetrar i orientar la seva pròpia escriptura, que se'n va veure enriquida, tant pel que fa a temàtica i continguts, com pel que fa a creació de personatges.

La traducció yourcenariana de Kavafis a la llum dels corrents traductològics

En el nostre recorregut per la història, hem constatat que, des de Ciceró fins a R. Jakobson, a J. Derrida o a d'altres veus més recents, teòrics i pràctics de la traducció han rivalitzat per presentar sistemes i terminologies més i més complexos amb l'objectiu de legitimar-la com a activitat lingüística i de comunicació o de demostrar-ne la impossibilitat. En la discussió i controvèrsia que ha generat i que genera la traducció, hi ha els qui defensen i miren de perfeccionar aquest art i els qui -en no creure-hi- llencen invectives del tipus “el traductor és un traïdor”, que tots coneixem. Alguns han reivindicat per al traductor el dret al dubte i a la imperfecció, basant-se en la convicció que l'inefable o inassequible que amaga la llengua d'un altre no sempre es pot comprendre ni expressar en altres llengües. Però negar la traductibilitat d'una obra equival a negar-li la llegibilitat en general. Paral·lelament, hi ha la reflexió oposada que ningú no pot comprendre a fons un text si no l'ha traduït almenys en una llengua.

Doncs bé, si acceptem que la traductibilitat és possible, haurem d'esbrinar el grau en què cada obra és traduïble. I, quan la forma és un element essencial del missatge -com succeeix en poesia- la dificultat de traslladar aquesta forma a una altra llengua és un fet objectiu -pels condicionaments d'estructura i de mètrica de cada llengua, que varien-, amb independència de les habilitats del traductor. Per tant, hauríem de reconèixer amb Jakobson que traduir en sentit estricte no sempre és possible perquè, per exemple, un text poètic pot presentar molta complexitat i força resistència a ser traduït i, per més que el traductor pugui ser un gran creador, pot resultar incapaç de fer seva i de vehicular la creació d'altri. Per això Jakobson accepta com a solució més vàlida, com el més aproximat que es pot efectuar, les anomenades “transposicions creatives”, mitjançant les quals es pot arribar a transmetre la mateixa idea, per bé que amb paraules diferents. Aquí situaríem el treball realitzat per Yourcenar a partir de l'obra de Kavafis.

Lluny de les recomanacions de l'humanista Brunì que, al seu temps, aconsellava que el traductor s'emmotllés en l'estil de cada autor traduït, hem vist que Yourcenar escull el gènere prosa per al conjunt dels 154 poemes.

Amb els preceptes traductològics que dictà el 1540, É. Dolet donava força i pes a les llengües nacionals i obria, potser, la porta als *ciblistes*, que arribarien quatre segles més tard, i igualment a la intervenció i visibilitat del traductor en l'obra que gira. La nostra Yourcenar s'apropà a Kavafis per empatia però, a l'hora de versionar-lo, no va ser neutra; va actuar com a autèntica *ciblista*, mantenint les exigències que la seva llengua que no volia trair li imposava, amb independència del material grec que tenia al davant. I -qui sap si amarada del sentiment (conscient o inconscient) que el francès era una llengua superior- va prioritzar-lo i va aplicar el seu propi estil al conjunt, tal com, al llarg de la història de la traducció, podríem recollir bon munt d'altres exemples de traductors visibles –alguns dels quals hem esmentat a la primera part d'aquestes pàgines. Potser, en la seva condició d'escriptora, Yourcenar va considerar que seguir al peu de la lletra el text primer hauria pogut valorar-se com una manca de creativitat.

Segons aquesta presència o la opacitat de qui tradueix en el nou text, hem vist igualment com, al seu moment, G. Chapman havia introduït la idea de traductor-creador en la seva versió d'Homer. I l'argumentava dient que és precisament l'empatia que el traductor sent per l'autor escollit allò que pot "autoritzar-lo" a adoptar una actitud creativa. D'aquesta manera, Chapman confereix al traductor una categoria superior a la de pur intèrpret, la mateixa categoria que hem vist que Yourcenar s'atribuïa a partir de l'empatia que podia sentir per un autor, amb l'autoritat que exercia sobre les obres que versionava i amb la seva manera de "fer i desfer" a partir d'un text d'origen.

El segle XVII va conduir, gradualment, a la dessacralització del text original i a l'altre extrem de la contenció lingüística amb la pràctica del "preciosisme" o amb les manipulacions que, en forma de retocs o retallades, Perrot d'Ablancourt practicava en els originals, o amb els comentaris, notes i correccions que Mme. Dacier va donar de *Florus*, que s'assemblen, en part, a les *Présentations* que Yourcenar va elaborar -amb el salt dels segles- tant sobre Kavafis com sobre Hortense Flexner, o fins i tot sobre els poemes antics que seleccionà per al recull de *La Couronne et la Lyre*. Amb aquests exemples primerencs, la traducció ja s'anava encaminant cap a tota mena de manipulacions, substitucions i destruccions, i els traductors cap a una visibilitat creixent. Yourcenar va actuar amb la mateixa llibertat que aquests predecessors seus.

Comentàvem, igualment, que al segle XVIII i a Alemanya la traducció va ser percebuda com una qüestió filosòfica, part integrant i exigència de la cultura i moment constitutiu de la germanitat. Lluny d'aquest objectiu, Yourcenar mai no va traduir per consolidar el sistema literari francès -que ja era prou potent- ni per enriquir la seva llengua, sinó, sobretot, com a resultat d'empaties i com a exercici d'estil, que li consolidava la pròpia escriptura. El Romanticisme alemany va comprendre que cap cultura nacional no és possible sense passar per allò que és estranger i, així, la traducció d'autors anglesos, italians, castellans i portuguesos va adquirir una notable rellevància en aquest país. Yourcenar sembla tenir la mateixa comprensió però, mentre que Alemanya té assumida l'exactitud en qualsevol tasca traductiva, la tradició francesa fa un lloc a les *Belles Infidèles*. No cal dir que, amb el canvi de gènere literari emprat en aquest cas, Yourcenar exemplifica una bona transgressió. A més d'haver comprès que la traducció és el lloc de trobada entre llengües i cultures i, per tant, amb l'altre i amb el divers, els Romàntics alemanys van il·lustrar la relació profunda que uneix una obra a la seva traducció -que veien com una necessitat i com el veritable destí d'aquella- i a la crítica. Yourcenar va donar proves d'aquest mateix sentiment amb la seva manera polièdrica de treballar i amb el seu habitual lliscar d'un gènere a l'altre, potser fruit d'aquella convicció presocràtica que l'habitava sobre la no-fragmentació i, segons la qual, tot és en tot (Presocràtics i Wagner).

Els intel·lectuals del Romanticisme alemany pensaven que el traductor havia de fer seu l'esperit de l'escriptor, en una mena de transsubstanciació, i adquirir per a la seva llengua i per a l'esperit de la seva nació allò que no tenien o que tenien d'una altra manera. Així, Schleiermacher postulava com a condició *sine qua non* per a la traducció el coneixement i domini de les dues llengües implicades i, tot i que ho va enunciar sense nom, va avançar les dues òptiques fonamentals que solen orientar-la: una pràctica més *sourcière* o un fer més *cibliste*, en el qual situem, sense cap dubte, el fer de Yourcenar.

En establir que la traducció ha de fer sentir la diversitat, les teories de la traducció elaborades a l'Alemanya romàntica constitueixen la base dels principals corrents moderns, als quals obren la porta -i pensem, entre d'altres, en les valuoses aportacions posteriors d'Antoine Berman a l'àmbit de la traductologia.

Hem constatat les nombroses afinitats que la figura de Mme. de Staël presenta amb la de M. Yourcenar, tant pel fet d'haver dut una vida singular i més rica que la que les coordenades del seu temps li marcaven -amb interessos intel·lectuals "poc propis" d'una dona-, com pel d'haver introduït a França els poetes alemanys, que ella girà en prosa. L'una i l'altra són dones de pensament independent que es guien pel seu "olfacte" literari a l'hora de realitzar les seves tries traductives. El segle XIX retorna a la traducció literal i, en boca de Paul Valéry, proclama que l'operació de l'escriptor i la del traductor són idèntiques. No perdem de vista aquesta declaració: confereix validesa a la tasca efectuada per M. Yourcenar i al fet que ella posava al mateix nivell traducció i escriptura.

A partir del 1870, la major part dels poetes també són traductors, i els textos poètics girats milloren, tot i que Y. Bonnefoy era del parer que la poesia presenta moltes resistències a ser traduïda i que, en tot cas, abans de girar un text poètic en una altra llengua, el traductor l'ha de tenir molt temps al seu interior i "escoltar" allò que li diu. Per a ell, l'ideal seria el diàleg previ autor-traductor, per tal que aquest conegués de primera mà què va motivar cada poema. Bonnefoy també postula que una traducció mai no és definitiva, perquè els textos van envellint, i això fa que sigui bo retraduir-los a partir de noves òptiques. Com a il·lustració a aquest seu punt de vista, tenim la més recent traducció francesa dels poemes de K. Kavafis a càrrec de Dominique Grandmont que, publicada el 2003, ha substituït definitivament la yourcenariana.

Walter Benjamin aportà a la història de la traducció algunes versions de Baudelaire, Proust, Tzara, L. Bloy i, sobretot, una reflexió crítica que constitueix el pròleg als *Tableaux Parisiens*, "La tasca del traductor", on exposa la idea del llenguatge en sentit ampli com a "palau ancestral" i la traducció com a mitjà que salva aquest habitatge. La "tasca" consisteix a realitzar el fidel traspàs d'una llengua a una altra i a reconciliar les llengües en el sí de la "llengua pura", del "palau ancestral" que és el llenguatge, a reconèixer l'Altre i representar-lo, tot revivint -per la transpoetització- l'acte inspirador de la poesia primera i alliberant la llengua primigènia i suprema, a la qual també Mallarmé es va referir. Perquè la diferència abismal entre les llengües únicament pot ser salvada mitjançant les seves literatures i entre elles, és a dir, mitjançant la traducció d'obres, que assoleix un

sentit de completesa i plenitud. A diferència de Yourcenar, però, Benjamin veu la traducció molt més a prop de la crítica que de la creació literària.

El segle XX registra un considerable augment de les traduccions i un deversall de noves teories. La segona meitat dóna naixement a principis teòrics molt innovadors, que constitueixen una base científica i articulada per a la traductologia i que estableixen mètodes vàlids per a una molt àmplia categoria de textos. Apareixen termes com “reescriptura”, “canonització”, i es tenen en compte un nombre major de variables. Lefevre veu la traducció com a escriptura amb caràcter d’obra original perquè, com ella, té una dimensió comunicativa i creativa. En aquest sentit, ens remetem a la part de creació en la traducció yourcenariana de Kavafis. Tot i que Jakobson encunyà el concepte d’equivalència entre el text de partida i la traducció, en el cas que ens ocupa no podem parlar de veritable equivalència entre els textos, perquè el de Yourcenar no aconsegueix el mateix ritme ni la mateixa bellesa dels poemes primers -pel fet que o bé en condensa o bé n’amplifica el contingut i, sovint, ni tan sols segueix l’esquema sintàctic adoptat pel poeta. Steiner també parla d’equivalència dinàmica entre els textos i concep la traducció com el trasllat de “l’element coherent” que figura en un text primer a una altra llengua, i com el fet clau per a la comunicació i la lingüística comparada però, per referir-se a la traducció, sovint emprava un llenguatge i unes metàfores que es podrien considerar de caire sexista. Sortosament, “l’element coherent” de Kavafis, l’essència del que ell era i del que va voler transmetre ens arriba sempre, ni que sigui de manera remota, malgrat les deficiències d’algunes traduccions. Dit d’una altra manera, les traduccions potser són la prova que permet saber si un autor pot ser considerat clàssic o no, en la mesura en què el seu text les suporta i, tanmateix, perviu.

Newmark veu el traductor com un ésser mediàtic i n’admet l’empremta sobre una obra -per no deixar el nou lector desprotegit-, tal com admet el segell inconfusible de Menuhin al moment d’interpretar Beethoven –empremta personal de Yourcenar en les versions d’obra aliena. Considera que una teoria de la traducció no pot ser dogmàtica i que ha de poder admetre i justificar traduccions que resulten més personals –com el Kavafis yourcenarià, per exemple.

Pel que fa a la qüestió filosòfica sobre la possibilitat o impossibilitat de la traducció, a l'obra *Les Belles Infidèles* G. Mounin conclou que la traducció és possible si es fa l'esforç d'anar més enllà de les dualitats fidel / infidel, correcte / incorrecte, esperit / lletra. Continua l'aportació de Schleiermacher i afegeix la particularitat dels "vidres transparents" i els "de colors", segons que un text sigui traduït prescindint de les especificitats de la llengua, època i civilització originals -descolorit de les seves singularitats- o bé que, malgrat una llengua d'arribada del tot correcta, el lector mantingui la impressió que l'arquitectura i el caràcter del text són els propis d'una altra civilització, que el traductor li ha respectat i conservat per la bellesa o la rellevància que tenen.

Així, amb els nous principis teòrics, de mica en mica l'atenció comença a centrar-se més en el text traduït, que no pas en l'original, ultrapassant les consideracions merament lingüístiques per anar a una òptica més interdisciplinària. La traducció va adquirint importància social i els estudiosos ja es plantegen qui és el nou lector i en quin àmbit viu, conscients de l'actualització i de la nova existència que donaran a l'obra traduïda. El lector de la traducció serà el nou punt de referència i qui tindrà la darrera paraula. Es transcendeix així el marc bipolar en el qual se situaven les qüestions relatives a la teoria de la traducció, per abastar l'àmbit més complex de la comunicació, i la traducció esdevé tècnica, ciència i art, activitat integrant d'una cultura i d'una vida social, que posa en estreta relació dues cultures. Igualment, es tenen en compte els processos mentals que es produeixen en la persona i en la ment del traductor, el fet que les tries que ell fa reflecteixen un determinat comportament cultural, i l'ètica que sosté l'acte traductiu, en el sentit que les maneres de traduir del món Occidental reflecteixen una determinada actitud ideològica que expressa la percepció de l'Alteritat. La transposició de l'element cultural és al moll de l'os de l'afer. Les tries traductives de Yourcenar ens parlen d'ella mateixa i de la seva mirada sobre el món –ja ho hem insinuat abans.

Un nom indefugible del nostre segle és el d'A. Berman que, recollint i posant al dia les afirmacions en la mateixa línia dels seus predecessors Chapman, Schleiermacher, Benjamin i Mounin, torna a presentar els termes de traducció etnocèntrica -*cibliste*, pròpia d'Occident, en la qual la cultura estrangera és, implícitament, considerada inferior-, i de traducció literal -*sourcière*, que accepta l'altre com a diferent i mira de donar-li cabuda en la pròpia cultura, *auberge du*

l'ointain, en comptes de sotmetre un text i deformat-lo. El treball de M. Yourcenar amb Kavafis el situaríem en el primer grup, no pas en la línia del que defensava Berman. Els elements biogràfics, psicològics i existencials del traductor, saber de quines llengües és capaç de traduir, quins gèneres ha conreat més i per què, i si ha escrit sobre els gèneres que ha traduït o sobre la seva pràctica traductiva i els principis que la guien, són rellevants i ens han donat llum sobre les tries traductives concretes de Yourcenar.

Sobre la dualitat esmentada, Venuti parlarà de naturalització o domesticació del text -*ciblistes*, etnocèntrics, anostrament, vidres transparents- i d'exotització - traducció literal, *sourciers*, estrangerització, vidres acolorits- i reivindicarà la dimensió creadora del traductor, tot apostant per la seva visibilitat, únic element que, segons ell, garanteix la revelació de la diferència cultural: les tries lingüístiques que realitza el traductor el fan, en certa manera, co-creador d'un text i re-constructor de la intencionalitat que el generà. El traductor viu la diferència entre les llengües però treballa per apropar cultures. Els procediments traductius de Yourcenar són, doncs, plenament "fills" del seu temps.

Amb el pas del temps, la noció de polisistema es fixa específicament en quina operació de traducció s'ha efectuat sobre un text determinat, en les tries i aspectes que s'han prioritzat o negligit, i en el resultat obtingut com a conseqüència d'aquesta operació. Les versions que es poden trobar d'un mateix text evidencien la multiplicitat potencial d'un original i aboquen al concepte d'intertextualitat translativa. Això significa que un original no ho és mai en sentit absolut, perquè sempre beu de fonts precedents i, per això mateix, les traduccions que en sorgeixen, sense ser tampoc mai definitives, se situen en una relació d'horitzontalitat amb ell: són intertextos. Roland Barthes és figura destacada entre els teòrics que defensen el principi de la intertextualitat. Per mor dels imaginaris diferents dels pobles i dels individus, la possibilitat d'interpretacions diverses per a un mateix text roman oberta. Els estudis polisistèmics defensen la independència del text traduït en relació al d'origen; això fa que es pugui bastir una història de la literatura traduïda que tingui un status semblant al de la producció literària original i que la traducció adquireixi un funcionament dinàmic dins del sistema literari.

A partir del reconeixement de la presència inevitable del subjecte en qualsevol producció lingüística, es considera, doncs, normal i no punible l'empremta subjectiva del traductor en el text que produeix. Per tant, la tria yourcenariana de la prosa al moment de difondre Kavafis és una més de les moltes que es poden fer a partir del llegat del poeta.

Únicament afegirem que, en el nostre sistema cultural, hi manca -i molt- la crítica sobre les traduccions que es publiquen, tal com hi manca una bona història de la traducció.

Un pas més enllà el faran, després del 1968, la teoria deconstruccionista amb les preguntes del tot revolucionàries que plantegen als textos. Consideren que la supervivència d'aquests depèn de les traduccions que se'n facin, i que el seu significat real es troba en elles. Amb teòrics com Júlia Kristeva, s'acaba la dialèctica entre autors i traductors, perquè es considera que el significat d'un text literari depèn d'altres textos i contextos. La traducció comença a ser un afer d'acords i de transformació, i qualsevol obra es considera oberta i intertextual. Com que el traductor també és creador, els deconstruccionistes subverteixen la noció d'autoria, fins al punt que Derrida i altres corrents més actuals arribaran a dir que tota bona traducció ha d'abusar, criteri que conferiria plena validesa als textos yourcenarians que aquí hem estudiat.

L'aportació de l'àmbit canadenc femení es basa en l'evidència de la necessitat de cooperar i de comunicar-se per damunt de dificultats i d'antigues animadversions, i en la superació del concepte de carència que, des dels temps més antics, s'havia atribuït a la dona. A partir dels anys 80, la dona deixarà petjada de la seva existència, del seu pensament i de la seva voluntat en la pròpia escriptura i en les traduccions que pugui abordar, en les quals és mitjancera però també interventora, àmbits tradicionalment reservats al masculí. Tot i que, en la pràctica literària de Yourcenar, el motor últim no és la necessitat manifesta d'expressar una veu femenina durant anys silenciada, quan actua com a traductora comparteix amb les canadenques el fet d'intervenir activament en els textos que gira, i en el seu vessant d'escriptora abraça l'aspecte més masculí o viril del llenguatge en els textos que ens va llegar –nombrosíssims. Sovint es va nodrir de l'oralitat, però sempre la fixà en escriptura. Semblantment, hem vist que participa de la idea que l'obra que es

tradueix -o que s'ecriu- arrenca d'una atracció gairebé irresistible (empatia) i que el procés d'escriptura o de traducció transformen la persona que realitza la tasca (influències rebudes dels autors per ella traduïts, que es reflecteixen a les seves obres). Però, pel que fa a la deconstrucció i recomposició de text que qualsevol traducció requereix abans no es consolida i passa a una nova llengua, en el cas del Kavafis o d'una obra poètica, aquests procediments es fan molt més difícils, per no dir impossibles, en el sentit que l'emoció, les imatges i la veu d'un poema primer se'ns imposen sense negociació possible, i creiem que la traductora s'hauria hagut de mantenir molt més a prop dels textos primers.

Al Brasil s'obren camí la idea de la transcreació i de les metàfores digestives de Machado de Assís i d'Augusto i Haroldo de Campos, que exploren els aspectes més subversius i físics dels textos sota la necessitat de transformar allò que s'ha heretat. I així, la traducció és transgressió i transformació definitiva; és la subtil deformació d'un original que una altra llengua desitja fer seu. El traductor abandona definitivament la seva condició servil per protagonitzar una pràctica més o menys salvatge d'apropiació de l'original -que recorda l'antropofàgia-, no entesa com una agressió furiosa, sinó com una ingesta irreverentment amorosa, fruit, precisament, de l'empatia sentida pel text. Ingesta yourcenariana dels poemes? Deglució que en ella ha passat a una altra forma? Subjectivitat depredadora? Un traductor es pot permetre alterar un text, embellir-lo o explicar-lo? És en el sentit d'aquestes modernes concepcions de la traducció que, amb la variabilitat de gènere i les nombroses transformacions que presenta, podem considerar el Kavafis yourcenarià una versió perfectament representativa dels corrents de pensament traductològic del segle XX, fins i tot a l'avançada.

En relació a la traducció poètica -tractada al capítol II-, Auden escrivia que durant anys havia cregut que una de les diferències fonamentals entre la prosa i la poesia era, precisament, el fet que la primera era traduïble i la segona no. Admetem que sigui possible traduir la poesia, no sense una bona dosi d'empatia i de destresa literària. Per la seva especificitat i per la seva complexitat en relació amb la prosa, considerarem la traducció de la poesia com un gènere poètic autònom. Però, de fet, el contacte que Auden havia tingut amb el poeta d'Alexandria havia passat per les traduccions angleses i franceses. Això el duia a la reflexió que, si tot i llegida en

traducció, una obra pot exercir un impacte decisiu en nosaltres, bé deu existir algun element que sobreviu a la traducció mateixa, o que hi està per damunt, i que ens atrau i sedueix. Aquest element és, per a ell, el to de veu i l'expressió personal i singular del poeta, "l'element coherent" que esmentava Steiner –l'essència, en el nostre dir. Això és el que volem dir quan ens preguntem quina part de Kavafis se sent encara i quina s'ha perdut en el text de Yourcenar; quan intentem esbrinar què conserva Yourcenar d'aquesta veu tan poderosa.

El llenguatge poètic és un altre que el de la prosa. Evoca i diu molt amb el mínim de mots i produeix en el lector una impressió sensorial immediata, que només pot ser traduïda amb moltes distorsions. No podem obviar, doncs, el pes de les paraules, que a partir dels simbolistes adquireixen més rellevància que la idea -que se'ls subordina- i esdevenen el centre del poema. L'ideal és que qui tradueixi poesia sigui poeta. I aquesta afirmació -que és vàlida de manera general- ens duu a veure que els textos que de Kavafis va obtenir Yourcenar li devien plantejar i oposar més d'una resistència al llarg del procés, resistència que ella va resoldre a la seva manera o que, sovint, va deixar sense resolució. I no pas perquè li manqués sentit poètic, com també hem demostrat.

El 1982 Etkind va qüestionar -i condemnar- la pràctica francesa de traduir en prosa obres poètiques d'altres llengües. Entenia que el traductor mai no ha de negligir la forma dels poemes -perquè també expressa elements fonamentals- i que el vers francès disposa de suficients recursos prosòdics per traduir versificació d'altres llengües. Com hem vist, defensava que Yourcenar traduïa sempre els versos en versos i es basà en ella per a bona part de la seva argumentació, sense tenir en compte, precisament, la traducció de l'obra que nosaltres estudiem, en la qual, com en moltes altres versions, Yourcenar va demostrar ser molt *ciblista* i haver manipulat i modificat l'original, en excedir-se en l'exercici de la seva autoria / autoritat i en canviar de gènere literari al moment de girar-lo.

És cert que qualsevol traducció -també la poètica- implica arranjaments, sacrificis i una certa pèrdua de significats però, quin és el límit? Què succeeix, per exemple, quan no es diuen els silencis? Ho hem vist en els diferents exemples il·lustratius aportats en el capítol II i, de manera més palesa, en els 154 poemes analitzats. Què passa quan un poema -en el qual la forma és tant o més important que la funció, o

en el qual l'una il·lustra l'altra- perd la rima, perd les estrofes, se'n va dels continguts, que són interpretats diversament pel traductor, o canvia la forma externa o la cadència del que es diu? El mateix Baudelaire, que conreà el poema en prosa, desaconsellava traduir la poesia mitjançant un altre gènere que no fos la mateixa poesia.

Hem revisat la contribució de Gérard de Nerval a la renovació del vers francès, a partir del seu recull de les *Vieilles ballades françaises* i especialment a partir de la traducció del *Faust* de Goethe. Les seves recerques poètiques van trencar amb la llarga tradició francesa -s. XVIII i XIX- de traduir obres poètiques en prosa, que M. Yourcenar recuperà, en certa manera, en versionar els textos de K. Kavafis. Els paràgrafs que hem dedicat a l'obra d'Etkind argumenten en el mateix sentit que ho considerem nosaltres: que els versos han de ser traduïts - i només- "per versos"; altrament, amb la prosa, es marceixen i moren. La prosa és aproximació, recreació o bé imitació d'un gènere força més elaborat, una des-valoració o distorsió del text poètic, en desproveir-lo dels conflictes propis del llenguatge poètic; un anivellament que només transmet -en el millor dels casos- determinades informacions i un contingut semàntic. Valéry ja va concloure que cap obra poètica no s'avé a ser convertida en prosa. Així, el gran problema de la traducció poètica és la correspondència entre les formes mètriques i estròfiques d'una literatura a l'altra, atès que cada poble té les seves. Yourcenar va imaginar que els ritmes ocults de la prosa li reproduirien millor les cesures i moviments de l'original kavafià, que no pas els versos francesos -tan diferents i allunyats dels grecs. Però la prosa és una solució de compromís excessivament humil que sembla acontentar-se amb la mera transmissió del pensament d'un autor.

Tanmateix, alguns teòrics accepten com a solució vàlida la traducció de la poesia en prosa, sobretot en aquells casos en què es tracta d'una poesia senzilla i sense excessiva ornamentació que, expressada en prosa, no perd massa el ritme ni la vàlua poètica; ni tan sols la visió o imatge que ha obsedit l'esperit del poeta i que aquest mira de comunicar-nos. Amb aquest argument, es podria justificar el treball realitzat per Yourcenar, que únicament defensaríem en el sentit que una bona prosa sempre és millor que un reguitzell de versos mediocres. Tot i que els versos que d'altres traductors de l'alexandrí van girar a les respectives llengües poden estar més o menys ben trobats, però en general no els podríem titllar de mediocres, hem

trobat particularment encertades tant la reflexió d'A. Berman -en el sentit que *la prose* (més sobria) *est l'autre de la poésie* (més icònica i musical)- com la frase de Nietzsche, que casa perfectament amb l'aptitud artística i el cas concret de M. Yourcenar: *Les grands maîtres de la prose ont presque toujours aussi été des poètes*. Hem vist el recurrent lliscar d'un gènere a l'altre en aquesta autora, i fins a quin punt la poesia era -des dels inicis com a escriptora- essencial en ella, amb independència del gènere que escollís per a cadascuna de les obres.

Berman sosté que el traductor es reconeix -en tot o en part- en l'autor, i aquesta dimensió humana comuna és el pont que justifica la tasca de recreació i el que pot permetre depassar els obstacles lingüístics i transmetre per a un nou lector l'essència del text que ha girat. L'anàlisi dels autors i traductors i la de les obres que motivaren una traducció ens diu molt sobre la seva manera de ser i sobre els seus centres d'interès (també ens n'informa la presa en consideració de l'editor literari, però no és en ell que aquí ens hem de fixar). El secret de la traducció poètica -la forma i la pràctica d'escriptura més comparable a la creació- l'hem de buscar, doncs, en el contacte entre les dues ànimes implicades, la del autor i la del traductor. La idea sotsjacent seria: "m'identifico tant amb això, ho sento tan meu, que ho vull donar a conèixer. Com sigui". En el cas de Yourcenar, aquesta necessària identificació amb l'autor era clara i certa. Però la notable implicació personal no produí un resultat traductiu de qualitat òptima.

Finalment, hem esbossat els criteris d'alguns autors de casa nostra -especialment poetes- pel que fa a la traducció de la poesia i hem presentat l'exemple de traductora visible que fou Mª Antònia Salvà amb la versió que va fer de la *Mireia* de Frederic Mistral, publicada el 1917. La seva intervenció manifesta sobre el text de Mistral, que fins i tot millorà, és comparable a la de Yourcenar sobre el text de Kavafis, només que Yourcenar no va millorar aquest.

Especificitats d'aquesta traducció

El repàs de la història de la traducció ens ha servit per establir les pautes que devien guiar la tasca que Yourcenar va fer amb Kavafis. I, després de les necessàries valoracions, això és, precisament, el que creiem que va fer: una transposició creativa amb prioritjació de la llengua d'arribada i de l'estil literari

francès, una traducció d'apropiació i, per tant, força *cibliste* i etnocèntrica, una veritable recreació en un gènere literari diferent. Ho demostren les formules recurrents i les característiques trobades al llarg dels nous textos.

— *Canvis que afecten l'ordre dels poemes:*

- variació en relació al gènere literari: de vers a prosa
- supressió de versos sencers
- supressió recurrent de fragments de versos
- eliminació de guions, de punts suspensius, puntuació o canvis compensatoris
- invenció o eliminació de parèntesis
- supressió de punts i apart
- supressió de pauses o de silencis

— *Canvis gràfics:*

- majúscules en comptes de minúscules, o a l'inrevés, sobretot en conceptes abstractes
- canvis en el tipus de lletra: normal per cursiva, o a l'inrevés
- eliminació d'articles en títols de poemes o introducció d'aquest en casos en què el grec no el té
- eliminació dels espais entre les lletres, en versos que el poeta volia destacar i que en la traducció queden indiferenciats, com una massa compacta

— *Canvis en el lèxic:*

- traducció inexacta de molts adjectius, particularment dels que fan referència a sentiments, emocions o estats d'ànim, o dels que expressen color
- traducció equivocada o deficient de mots concrets.
- traducció inexacta -per amplificada- del significat d'alguns verbs grecs
- transformació d'alguns adjectius en substantius o en oracions senceres de relatiu

— *Canvis morfològics:*

- supressió sistemàtica de possessius
- transformació de plurals en singulars i de singulars en plurals
- canvi freqüent dels temps verbals del passat: aorist i pretèrit perfet que ella dóna en pretèrit imperfet

— *Canvis en l'ordenació sintàctica del text:*

- hipèbatons recurrents

- alteració constant de la sintaxi original: inici sistemàtic amb el subjecte de la frase, en comptes de mantenir el període circumstancial o el complement directe del poema original
- preferència per l'ordre sintàctic francès, en comptes de mirar d'adaptar-hi el grec
- eliminació o alteració d'algunes aposicions
- destrucció reiterada dels períodes comparatius, que el grec de Kavafis ja hereta del clàssic

En el procés de traducció de l'obra kavafiana, Yourcenar va ometre molts aspectes, en va afegir bon nombre d'altres i va deformar força. Els seus gestos més freqüents (o el sistema que sol emprar en girar els textos) inclouen amplificacions, elisions, condensacions, hipèrbatons, canvis amb allunyament de l'original. Kavafis va del general al particular: presenta tot un marc escènic abans de centrar-se en el més important de l'acció. Yourcenar sol començar de ple pel particular, que generalment avança, i no presenta el marc escènic fins després d'haver "agafat el brau per les banyes". En aquells casos en què va decidir no repetir els elements que Kavafis citava dues o tres vegades, va obtenir marcadors molt menys forts en el text d'arribada i, de vegades, fins i tot va fer perdre elements simbòlics al conjunt.

La natura de la versió yourcenariana

Pel que fa a les reduccions i supressions, ens hem plantejat si podien obeir al fet que la traductora s'hagués sentit una mica en fals davant del sentit complex de molts originals, però no ens sembla massa plausible si pensem que la majoria de les seves pròpies obres presenten una notable densitat i un ús tan ric i precís del llenguatge com poden oferir els poemes kavafians. És, més aviat, un afer d'estil.

No consta enlloc que Yourcenar s'hagués plantejat en cap moment versificar Kavafis i que les proses en fossin un estadi pro-dròmic d'un lliurament posterior versificat. Per tant, podem afirmar que la prosa va ser, des de l'inici, la seva tria deliberada. Una tria que justificà a la *Présentation critique*, com ja hem tingut ocasió de llegir, d'una banda, pel fet que, en el moment de la traducció, el vers a França havia entrat en crisi i a poc a poc donava pas a d'altres gèneres més innovadors; i, de l'altra, perquè va considerar que el ritme de la prosa esqueia als

moviments i cesures dels originals kavafians, més del que ho hauria fet la prosòdia francesa tradicional, tan allunyada del grec. Yourcenar deia que, a partir dels originals grecs, ella va voler fer una mena de poemes en prosa.

Nosaltres pensem que el Kavafis de Yourcenar no és un conjunt de textos en prosa poètica, ni un recull de poemes en prosa que, a la llum de les característiques concretes que n'estudià Suzanne Bernard, solen tenir una determinada intenció, una voluntat manifesta per part de l'autor, i unes especificitats; els textos yourcenarians serien, senzillament, la traducció en prosa d'un conjunt de poemes que, com si la traductora se'ls digués a ella mateixa a manera de primer contacte amb l'original - fins i tot a manera d'esborrany, de *premier jet*-, expressen en francès allò que Kavafis havia dit en grec; i que no sempre segueixen el poeta fil per randa. Si fem cas dels criteris de Pessoa sobre la traducció poètica, que hem ressenyat unes deu pàgines més amunt, els textos que Yourcenar elaborà com a traducció dels poemes de Kavafis no presenten, des del punt de vista formal, el ritme verbal doble -ni musical ni visual- dels originals. D'altra banda, a la tendència que té el poema en prosa a fer tornades i repeticions s'oposa, en el cas de Yourcenar, el fet que, precisament allí on Kavafis repeteix elements per tal de donar èmfasi, ella sol suprimir-los. Caldrà veure si, almenys, transmet la intenció, la idea i l'emoció primeres.

Aquests textos són més aviat variacions i modulacions en un altre gènere, pures traduccions en prosa francesa d'uns poemes grecs, evocació llunyana del poeta d'Alexandria, en un llenguatge relativament poètic. Paul Valéry, que Yourcenar tant admirava, deia que un poema no es pot traslladar a la prosa sense que mori. Marguerite havia de conèixer per força aquest criteri. I, si ella mateixa va emmarcar les seves pròpies creacions en una forma concreta segons el contingut - carta-monòleg, assaig, conte etc...- conscient que la forma ve requerida pel mateix tema tractat, se'ns fa difícil entendre què la va moure a canviar la forma al conjunt de poemes kavafians, i únicament ens ho expliquem pel "lliscar entre gèneres" que practica amb tanta facilitat.

No és indiferent si un poeta tria d'escriure en vers o en prosa; és una elecció que, en certa manera, li ve imposada pel sentit del missatge que ha de transmetre i per la seva actitud espiritual, que igualment dóna forma a l'obra. És en aquest sentit que

pensem que, davant d'una tria primera meditada i gens fruit de l'atzar, com va ser la del poeta a girar, Yourcenar-traductora hauria d'haver mirat de respectar el vers i no haver prioritzat un gènere diferent a l'hora de la versió. Encara més quan la versió en poemes era possible amb garanties de reeixida, com ho demostren les versions de Papoutsakis, de P. Portier o, a casa nostra, la molt valuosa de Joan Ferraté. El vessant més característic de Yourcenar-traductora és, a banda del d'escollir gairebé sempre allò que versiona, la seva implicació i petjada en la tasca que assumeix, l'autoritat que aplica a cadascuna de les peces versionades: practica en el text els retocs que li sembla que hi ha de realitzar, se'l fa seu, el tracta com un producte propi i el re-dóna a través del seu prisma, de la personal "digestió" del contingut, de la seva vena creativa, prescindint de la intencionalitat de l'autor primer que, tot i semblar el contrari, a l'hora de la veritat compta poc. Amb aquesta autoritat, Yourcenar no es queda únicament en el rol de traductora, sinó que opera a partir del que ella és i se sent per damunt de tot, escriptora que crea i que, en els textos i autors que tradueix, hi busca, sobretot, el ressò de la pròpia veu literària. Això és el que justifica totes les alteracions. I, amb aquestes característiques, hi ha el fet positiu que, malgrat l'ús -i l'abús- que fa dels textos d'altri, es documenta i ens documenta molt a consciència sobre l'autor i sobre les circumstàncies que van motivar l'obra primera.

L'anàlisi dels aspectes lexico-sintàctics i estructurals que hem dedicat a aquest recull de poemes ens duu a concloure diferents observacions, alhora que ens ajuda a derivar-ne els principis següents:

— La fortuna d'una pàgina, d'un text i d'un escriptor és trobar algú altre que els tradueixi.

—La tria de l'obra a traduir ja dóna molta informació sobre el traductor.

— Que un poeta o escriptor tradueixi un altre poeta implica per part seva una reflexió sobre la poesia i sobre el treball que farà: no es pot separar la traducció de la reflexió teòrica. Així, Yourcenar justificava el perquè de la seva tria a les pàgines de la *Présentation Critique*.

— Traducció i creació literària són dues activitats molt properes que en la història de la literatura s'han influenciat mútuament i que no sempre es poden desvincular.

—Allò que és inherent a bon nombre de produccions dins la poesia moderna és el fet d'aproximar-se a la "fugacitat", entesa com l'instant, la circumstància, l'aigua

que llisca, el món que passa, aquell concepte que creïem entès i que, quan ens n'adonem, se'ns ha convertit en el seu contrari.

— El text de partida és únic però -atès que cada lector té la capacitat de realitzar-ne la pròpia lectura i que dues comprensions idèntiques d'un mateix original no es donen mai- podem establir sense risc d'error que no hi pot haver una única traducció d'un original i que cap traducció no és definitiva, perquè cada traductor prioritza aspectes concrets del text d'origen en detriment d'altres.

— Les obres tenen una mena d'alè comú que les uneix entre elles.

— Dit això, és imperatiu assenyalar que és gairebé impossible transmetre la major part dels matisos del grec i que, malgrat totes les traduccions, Kavafis es revela com difícilment reproduïble, difícilment versionable.

El primer i més visible signe de canvi en relació als poemes originals és el fet que el treball de M. Yourcenar va donar com a resultat una variació de lectura. L'operació traductiva de Yourcenar se situa en el context tradicional francès de traducció dels versos en prosa, tan criticat per Etkind. El Kavafis yourcenarià és un text en prosa. I, per més poètica que pugui ser, aquesta estructura de composició literària mai no pot transmetre l'emoció primigènica i gairebé fotogràfica d'un text poètic i, per aquesta raó, en part el destrueix. No caurem en el parany de reduir als termes de fidelitat o infidelitat la tasca traductiva de Yourcenar, sobretot després d'haver acceptat com a destacables i relativament freqüents alguns casos de variabilitat genèrica esdevinguts al llarg de la història de la traducció i esmentats en apartats precedents; sobretot després d'haver partit de la base que en qualsevol traducció ja es produeix, d'entrada, una traïció contextual, pel fet de dur l'obra a un sistema de referències diferent del d'origen.

En la línia del pensament freudià, la traducció consistiria, precisament, a “matar l'original”, que ha de ser el menys traducció possible i el més text possible, ja que el nou lector no tindrà l'original davant dels ulls. De fet, a diferència de la major part de la resta dels traductors, Yourcenar va escollir presentar la traducció monogràfica sense l'original, com si Kavafis no existís i ara ja fos el seu propi Kavafis. Això ens apropa a la idea d'un “Kavafis de Yourcenar”, d'un exemple de traducció que és, sobretot i com dèiem fa uns moments, una expressió de la creativitat literària del traductor, en aquest cas principalment escriptor. I l'error més destacable d'aquesta versió és l'anivellament, l'empetitiment a què Yourcenar

sotmet la producció kavafiana: cada vegada que el poeta repeteix, insisteix perquè un fet concret li ha causat un impacte emotiu o sensual molt fort i que la traductora resumeix o concentra, ens acarem a l'anivellament, a l'empobriment, menys agressiu en aquells poemes dits de contingut històric, força més en els de caràcter personal. Perquè, tot i que Yourcenar, que no parlava grec modern, va realitzar la fase d'impregnació acompanyada de Konstantin Dimaras, al moment de la restitució va donar allò que havia conservat de les apreciacions del seu col·laborador -i encara, passat pel seu sedàs-, no pas el que li hauria pogut inspirar el contacte personal i directe amb la llengua. Si hi afegim el pes d'aquest seu sedàs, el resultat aboca a una traducció transgressiva, en la qual l'objectiu és connectar amb l'essència del poeta, i deixar absolutament al marge la forma. Potser, deliberadament, va escollir de no encasellar Kavafis en els clixés encotillats de la poesia i donar-li una forma diferent, oberta i novadora.

De fet, malgrat les deformacions, la traducció yourcenariana de Kavafis va tenir una funcionalitat més que acceptable: es va vendre i llegir al llarg de 45 anys, fins que el nou volum de Grandmont va inundar -el 2003- els aparadors dels llibreters francesos. Al llarg de la nostra recerca, varem preguntar a Gallimard per l'èxit de vendes del volum de Yourcenar, les edicions que se n'havien fet i el públic presumptament consumidor. La resposta ens va arribar, cap a finals del 2003, en els termes següents:

Chère Madame: Je peux vous préciser que l'édition des poèmes de Cavafy par M. Yourcenar a connu une diffusion d'environ 5500 exemplaires dans la collection blanche de Gallimard, parue en 1958, et environ 33000 exemplaires dans le format de poche de Poésie / Gallimard, paru en 1978. Comme vous pouvez l'imaginer, ces chiffres témoignent d'un certain nombre de réimpressions.

Quant aux acheteurs de ce livre, il ne me paraît pas possible de les différencier précisément, mais nous avons toutes les raisons de croire qu'il s'agit du public habituel de la collection Poésie / Gallimard, et non d'un public plus spécialisé d'étudiants, par exemple.

Croyez, je vous prie, chère Madame, à l'expression...

André Velter.

Estem convençuts que els lectors -en definitiva, el sistema- li van consentir un producte que potser haurien negat a d'altres; que, en tractar-se de Marguerite

Yourcenar, se li va permetre i fins i tot aplaudir el fet d'haver abordat en prosa un autor que havia produït poesia. Potser la crítica hauria estat ferotge amb un novell, amb un traductor no consolidat, però a l'interior del seu sistema literari ella ja tenia un notable prestigi -gràcies a l'èxit aconseguit el 1951 amb les *Memòries d'Adrià*- i no li va pas ser difícil fer-se acceptar aquesta traducció i d'altres que igualment va manipular, uns quants anys més tard, com la traducció dels *Negre Espirituals* *Fleuve profond, sombre rivière* -també ho hem vist- amb un notable nombre de pèrdues que, amb l'objectiu d'apropar-los al nou públic francòfon, els desfiguraren enormement. D'altra banda, al moment en què Yourcenar lliura el Kavafis, el sistema cultural francès ja havia demostrat la seva gran capacitat d'assimilar les novetats procedents d'altres cultures -tenia un ampli repertori cultural, una tradició i un prestigi reconeguts en matèria de traducció, i un mercat editorial molt sòlid.

Probablement Yourcenar havia previst i imaginat un text "*fidèle et à la lettre et à l'esprit*", segons què expressava a la *P. C. C. C.* (p. 57). Però el producte final resulta sovint molt, molt redundant, una mica més fidel a l'esperit que a la lletra, i molt menys kavafià que yourcenarià. Dit d'una altra manera, en aquest cas la traductora no es va sotmetre -com d'altra banda no ho va fer quasi mai- al principi segons el qual el traductor s'ha d'esforçar i restar al servei del text d'origen per transmetre'n la veu i el "dir", mirant de ser honest amb la nova audiència però igualment amb el missatge. No va fer abstracció de la seva personalitat literària ni va passar desapercibuda enmig de les construccions que girava per recrear el text original grec i, per aquest motiu, el contingut kavafià se'n veu de vegades empobrit, d'altres excessivament enriquit, ja que Yourcenar va prioritzar el seu desig estètic per damunt del sentit i de la veritat de llengua; i no reproduïx millor el poeta, perquè en algun moment l'allunya del context en el qual ell creà i l'emmotlla en el propi. Ens acarem, doncs, a una traducció enterament d'autor, en la qual el poderós vessant creador de qui la va fer ofega el merament interpretatiu. Dit d'una manera més radical: amb la manipulació que opera en Kavafis, Yourcenar se'l fa seu i expressa la pròpia veu, sota el pretext de transmetre la veu d'un altre i alliberar-lo del silenci.

En la seva preocupació per produir textos bells des del punt de vista estilístic, els paràgrafs de Marguerite Yourcenar contenen una gran part d'invenció, a la qual és proporcional el seu grau d'error. Ignorem si els afegits obeïen en general a la llei de

la compensació però, si defensem el rigor filològic i l'ideal de procurar expressar cadascun dels pensaments mitjançant un mot concret, en el cas del nostre autor d'origen la majoria d'aquests afegits resulten innecessaris. La mateixa qüestió se'ns planteja pel que fa als afegits, a les giragonses i a les gloses que la traductora introdueix a l'interior d'un poema: sovint són sobrers i n'hauria pogut prescindir.

Tampoc no sabem si, al moment de decidir-se a traduir els poemes de Kavafis i de treballar en col·laboració amb Dimaras, Yourcenar va tenir accés als escolis o notes que el mateix poeta havia dictat al seu amic Elkhonitis -transcriptor fidel- per tal que el sentit de molts dels seus poemes fos precisat i aclarit. L'obra d'Elkhonitis és modesta, però honesta i útil, i va ser publicada el 1942 a Alexandria. Elkhonitis va insistir en el grau de pessimisme de l'obra kavafiana i va fer explícits alguns dels textos de l'alexandrí amb la recerca pacient dels mots més justos i precisos, que eliminen qualsevol superficialitat.

Conseqüentment, si algú aborda Kavafis senzillament com un lector francès i des de la versió yourcenariana, es pot apropar molt a aquest poeta, en pot percebre força bé l'alè, sobretot gràcies a l'ajut de les notes que figuren al final del volum i a la presentació crítica, que és d'un valor filològic indiscutible –gràcies, per descomptat, a la capacitat del mateix poeta de transcendir les pròpies traduccions, de transmetre el seu singular “element coherent”, de què parlàvem. I és cert que la traducció presenta una notable funcionalitat. Però si partim de Kavafis com a especialistes de grec -com és el nostre cas-, tenim més possibilitats de descobrir nombrosos exemples de no-equivalència i acabem tenint una manifesta reserva davant de la present traducció, que acusa l'anivellament a la baixa al qual ja hem al·ludit. Els textos de Yourcenar constitueixen, doncs, una contribució interessant i digna d'atenció acadèmica, però no són sinó un tèrbol reflex de Kavafis.

El fet que un traductor sigui un escriptor de prestigi no té perquè garantir el resultat d'una traducció. El que sí és cert és que, en casos com el que aquí hem tractat, el vessant creatiu de qui tradueix sol ser molt més poderós i pren tot el terreny a l'interpretatiu; i que, malgrat el feble ressò dels versos de l'alexandrí en les proses de Yourcenar -o en traduccions d'altri-, l'obra kavafiana ha estat prou forta per resistir totes les variacions que se li han anat practicant al llarg del segle XX i, en certa manera, per necrotitzar l'obra d'altres insignes poetes grecs contemporanis, que han entrat al cànon molt més tard que ell.

Tanmateix, hem d'afegir que aquest Kavafis yourcenarià representa perfectament els corrents de pensament del segle XX: importància donada a les traduccions, que s'aborden com a obres autònomes i de ple dret -o com a segons originals, segons l'accepció més recent-, desig de transformar allò que s'ha heretat, de transgredir, de deformar un original que una altra llengua desitja fer seu no pas com a agressió, sinó com a ingesta empàtico-amorosa. En definitiva, doncs, més transformació que traducció. El producte yourcenarià pot ser considerat de ple dret una reescriptura que ha experimentat variació de gènere, que ha sofert manipulacions de tota mena, però que ha volgut ser fidel al context que l'ha rebuda.

Partint d'aquests punts de vista, podem, doncs, adoptar una perspectiva més positivista i senyalar que les tries lliures que M. Yourcenar efectuà en la traducció dels poemes de Kavafis, les transposicions, modulacions i adaptacions se situarien, potser, a l'avantguarda de bon munt de textos parcials de les teories *-ciblistes-* sobre la traducció que, com dèiem, van conèixer un moment de glòria entre els anys 70 y 80, i que sostenien que el traductor ha de maldar per fer passar, a la llengua d'arribada, els aspectes de l'obra original que més han atret i interessat el lector de la llengua de partida. Per tant, és el traductor qui s'encarrega de traslladar aquests aspectes concrets, sense centrar-se únicament en la literalitat. Aquesta destacada presència / visibilitat del traductor en la seva versió d'un text esbossa un mètode sens dubte ben innovador.

En el cas de Yourcenar, traduir Kavafis -tal com haver traduït Woolf, Mishima o els Negre Espirituals- va respondre fonamentalment al desig de trobar -i vehicular- l'Alteritat a través de l'escriptura; desig que va materialitzar mitjançant una reescriptura que, sense voler allunyar-se deliberadament del text original, tanmateix se n'allunya. El perquè d'aquesta distància? Cal tenir en compte que aquest Altre que ella desitjava trobar era algú singular que havia versificat experiències i sentiments que no eren del tot aliens a ella, dona igualment singular. En Kavafis -no menys que en Yourcenar- la connexió entre obra i vida és molt evident. La intenció d'ambdós escriptors era expressar el seu ésser singular, de vegades alligonar, sens dubte sempre crear, i crear bellesa. Difondre allò que els havia estat donat de poder expressar, emprar la història de manera esbiaixada per plasmar les qüestions vitals que els neguitejaven i elevar a la categoria d'art universal qualsevol experiència significativa viscuda; per això ens van llegar sengles universos creatius de notable coherència. Probablement la barreja de tots aquests

elements, unida al seu gust personal de l'estètica, van fer que la traductora reflectís molt d'ella mateixa en el seu exercici literari. Però, parafrasejant Apollinaire, en fer-ho, ens priva del plaer de "paladejar" els autèntics poemes, com se saboreja un bon alcohol. Per tant i al marge de la traducció més exacta de Joan Ferraté a Catalunya, considerem que les de Papoutsakis, publicades el mateix any 58, es troben molt més a prop del text de partida que les proses yourcenarianes. Una explicació podria molt ben ser la sòlida amistat que hi va haver entre el poeta i el traductor -que probablement els va permetre revisions conjuntes o correspondència auxiliar a la feina del segon- el treball del qual pretenia, precisament, retre-li homenatge.

I concloem que la millor traducció l'obtindríem, potser, recollint, per a cada poema, els millors fragments de totes les versions estudiades. Únicament així podríem recuperar l'autèntica veu del poeta, en les paraules del qual sentim, i fort, un ressò poderós de la nostra condició humana.

Val a dir, igualment, que l'exercici concret de traducció de Yourcenar no diu gaire cosa sobre el que se sol anomenar "escriptura de dones". En primer lloc, la traducció és una reescriptura d'un text que un autor -home o dona- va emetre en un moment primer. Segonament, el nostre criteri és que l'escriptura est UNA i que només s'ha de valorar en relació amb la capacitat o la força creadora, que poden ser tant patrimoni d'un home com d'una dona, i això molt particularment en el cas de Yourcenar que, al llarg de la seva producció, ofereix pàgines d'una "virilitat" que sorprèn. En aquest sentit doncs, podríem concloure únicament en l'acceptació de determinats temes preferents entre els homes i entre les dones, però mai en una diferència en l'art de l'expressió literària. Podem concloure igualment que la traducció de Kavafis va ser per a Yourcenar un gran estímulo intel·lectual, un erudit exercici de llengua i d'aprofundiment de les pròpies virtualitats i un laboratori d'aproximació a personatges i a situacions de l'Antiguitat que més tard li van permetre la creació de bon munt dels protagonistes de les seves obres, el més emblemàtic dels quals -el seu Adrià- presentaria, efectivament, molts dels trets de l'home culte i hedonista que fou Kavafis, així com de la seva filosofia davant la vida. Cal dir, sí, que com moltes de les escriptores-traductores canadenques dels anys 80, Yourcenar intervenia i deixava petjada en els textos que traduïa. Una altra

observació final seria que, de Grècia, Yourcenar mai va traduir cap obra escrita en prosa.

Per acabar, la gosadia que li hem atribuït en les nostres pàgines la podem considerar producte de l'amor que sentia per les llengües -sens dubte més significatiu que el seu atreviment- que en aquest cas concret li va fer triar una llengua noble, fet que la situa en una modernitat i en un plurilingüisme més a prop del nostre segle que del seu. En aquest mateix sentit, la seva tasca de relativa col·laboració amb Konstantin Dimaras s'assembla al mètode de treball en equip -traduccions "a quatre mans"- tan freqüent en els nostres dies.

A desgrat de tot el que se li pugui retreure, la figura de Yourcenar traductora emergeix -amb tot el seu llegat de torsimanya- com una referència ineludible en el món de les lletres francòfones.

I, sí, potser cal mirar de trobar un nou paradigma integrador que superi la visió dualista dels antagonismes tradicionals, tant en l'àmbit de la traductologia com en el de la mateixa vida. Així, la visibilitat i presència yourcenarianes en els textos que crea o que recrea també s'argumenten a partir de la voluntat de Marguerite -manifesta des de la infància- de ser, d'existir, d'estar molt present en el món i de deixar petjada. A partir del seu desig d'afirmar la pròpia identitat i de parlar amb veu pròpia, ella trobà la veu més adient per a cadascun dels personatges que ens llegà en els *portrait d'une voix*. En les traduccions s'afirmava -és clar- partint de la veu d'un altre; però sempre amb l'objectiu manifest d'assolir el paper protagonista que reivindicava per a ella i que les dones i les escriptores hem anat conquerint al llarg del s.XX, una identitat no derivada de la construcció conceptual masculina. És en aquest sentit de la presència plena en l'obra que treballa que considerem Yourcenar entre les veritables avantguardistes del segle que ens ha tocat viure. Ella refusa el paper secundari de la dona i esdevé protagonista de tot allò que fa; s'allunya de la invisibilitat de segles i segles de domini patriarcal en tots els àmbits. Perquè mostra, a més, una consciència còsmica molt del nostre temps, en la qual comencen a comptar valors com l'estima als animals i a la natura en general, o com la cura de la vida, la fluïdesa en la comunicació, una voluntat de servei per millorar la vida i el món que ens han estat confiats, i la capacitat d'empatia, en ella manta vegada provada. Dona plenament representativa del segle XX, que s'avança al que

és la sensibilitat característica del nostre temps, totes aquestes qualitats li obren el camí de múltiples simpaties per part de la posteritat, en la qual ens comptem.

Com a cloenda, és just reconèixer que la present recerca ens ha exigut una capacitat d'atenció, de precisió i una paciència que abans d'emprendre-la ignoràvem posseir, i ens ha aportat uns coneixements molt més sòlids tant d'un autor com de l'altre. En traiem, doncs, una lliçó de rigor científic, que aplicarem a les eventuals recerques i traduccions que ens puguin ser encomanades d'ara en endavant.

Un dels vessants més interessants del procés ha estat, sens dubte, l'exercici de comparar els textos yourcenarians amb les produccions d'altres autors, pràctica que té a veure amb l'anàlisi de text i amb la literatura comparada, que ens atrauen poderosament. Ara podem endevinar fàcilment que, si féssim l'exercici de retornar al grec les proses de Yourcenar, probablement el Kavafis que ens en sortiria tindria ben poc a veure amb el poeta que va motivar l'Acadèmica.

Amb independència de l'interès que ens suscita la grandesa artística i creativa de Kavafis i de Yourcenar, amb independència de la traducció i del treball literari en ells mateixos, com a humanista convençuda que sóc, crec que la present anàlisi és perfectament actual perquè, com la que va viure Kavafis, nosaltres vivim també una època de coexistència de diversitats en la qual Barcelona se'ns presenta com una nova Alexandria del segle XXI -ampli mosaic de cultures- que, de manera més o menys igualitària i justa, mira d'acollir i d'aixoplugar les diferents ètnies i confessions que hi arriben, budistes, musulmans i cristians d'Occident i d'Orient, i això perquè, enmig del treball, del pensament i de les activitats quotidianes, ahir com avui, l'ésser humà continua plantejant-se preguntes sobre la seva existència i sobre la seva transcendència, i continua buscant camins d'immortalitat a la seva condició efímera.

En un altre vessant, volem únicament apuntar que si, fins ara, la funció de la traducció havia estat la de "desbabelitzar" el món, amb l'arribada imparable de la globalització que s'ha instal·lat en la nostra vida quotidiana, potser caldrà vetllar, precisament, per no anar massa enllà en aquesta uniformització, no fos cas que es perdessin la varietat de llengües que conformen el nostre planeta i les respectives especificitats.

A partir d'aquí, fora interessant estudiar la possible influència de Kavafis en poetes o altres escriptors catalans, fugir dels tòpics i veure en quins sectors de públic ha tingut més incidència i esbrinar els aspectes de la seva obra que han cridat més l'atenció. El mateix és extensible a Yourcenar: queda per determinar quina ha estat la seva possible influència en escriptores de la nostra cultura. A França, potser se li podria comparar la pràctica literària de Jacqueline de Romilly, i a Bèlgica, l'escriptura de Béatrix Beck.

Epíleg

Si, per ventura, ens hagués estat donat d'haver pogut entrevistar-la, li hauríem preguntat, entre altres coses, "Per què en prosa?". I, llevat que ens hagués respost - com feia sovint en les entrevistes- amb un lacònic i maliciós "*Et pourquoi pas?*", hauríem tingut LA resposta al principal interrogant del nostre treball. Hauríem pogut contrastar els seus arguments i, probablement, hauríem passat plegades estones delicioses rellegant, i en grec, aquest Kavafis estrany que tant ella com jo hem conegut i estimat. Potser, fins hauríem provat de versificar-lo. Fa de bon imaginar aquesta eventualitat...

Si anem encara un xic més enllà, havent arribat pràcticament al final del trajecte, ens podem preguntar què hauria pensat ella d'aquesta tesi. Tant de bo no ens n'hagués de fer tots els retrets que va fer al doctorand de l'inici d'aquestes pàgines. Ens agradaria imaginar que l'hauria considerada amb esguard afable i que l'hauria tinguda per un treball honest, amb els seus petits encerts. En l'anàlisi dels textos per ella produïts potser ens hauria retret que li haguéssim volgut esmenar la plana, però li hauríem recordat, modestament, que en els comentaris, hem partit de la llengua grega, que no ens és tan desconeguda com ho podia ser per a ella l'any 1935. Finalment, per guanyar-nos-la i retre-li homenatge, li dedicariem, a ella, però també a Konstantinos, *l'Αλεξανδρινός ποιητής*, aquests poemes propis que daten de

finals del 2006 -el segon, escrit precisament en terres gregues, que hem auto-traduint en grec i en francès, en annex a continuació.

Els llegiríem plegades en les tres llengües, i mirariem de trobar -soterrada, però present entre elles- la “llengua pura” de Walter Benjamin, aquella per la qual els filòlegs sentim autèntica passió.

IMPACTE

Un matí qualsevol. Som a l'Eixample.
Brunzit d'automòbils, vida apressada.
Darrera uns finestrons i amb ulls opacs
de tant de mirar el món i de no entendre'l
una àvia seu, deixa passar les hores,
immòbil. Fa temps que no surt de casa,
i més temps fa que no rep cap visita.
Anònima: ningú no la coneix.

He hagut d'observar una llarga estona
Per interioritzar la descoberta:

abraçava un peluix tan immòbil com ella,
força gran, i amb uns ulls que eren reflex dels seus.
No estava en aquest món. Era una estranya.
Probablement això ho fa cada dia.

M'ha colpit el seu gest i em torba encara
la imatge roent de la solitud.

CAPTAIRE D'ATENES

Amuntega -no vesteix-
una pila de parracs en el seu cos.
Les mans negres, el cabell greixós,
i mig sense calçar,
passeja brutícia, embriaguesa i solitud
per la ciutat estimada dels déus,
rebost de cultura
-a ell els déus no l'estimen, i de rebost no en té.

Traginant olor de pixum,
puja a un autobús o baixa al metro
-la gent s'aparta al seu pas.
Entra en un cafè mostrant una moneda,
però el consum no vol tractes amb ell
-té d'altres víctimes, i tantes!

Exclòs,
li han fet el rostre de vidre i el cos de borra.
A fora, aviat serà Nadal
-ell ja ha oblidat l'efímer escalf d'aquesta festa.

Aïllat de tot i de tothom,
ha arribat a una plaça
que cap turista no travessarà
durant una bona estona
-una lepra hi escampa el seu estigma...

Furga en les butxaques de l'abric-parrac
i en treu un mirall opac i vell
com la mateixa misèria que l'habita.
Es mira detingudament,
es palpa amb parsimònia:
insòlit maridatge
de la mendicitat amb la coqueteria.

Hi veu un rostre que ja no reconeix
i que potser voldria ben altre.
I se sorprèn de trobar
en aquella fesomia deformada
-al fons mateix de la lletjor pudent-
els rostres de tu, de mi, de tots nosaltres,
que un orb atzar de plom
-o un mal pas-
podria arrossegar al mateix abisme
on ell es troba ara.

EL PRIMER ESGLAÓ

Arribar al primer graó no és poca cosa.

Tot el que has fet ja és una gran glòria.

(Konstantinos Kavafis)

Si un poema no ve a tu, no el busquis;
deu tenir un altre destí.
Potser els mots encara dormen,
potser juguen a cuit i amagar

i -entremaliats- et desafien.
Tu, senzillament, viu i observa.
Mira-les bé, sospesa-les,
aquelles paraules orfes
que et puguin sortir al pas;
i fes com si les acaronessis,
com si les amansissis,
perquè emmirallin
la honestedat del seu barquer,
pacient i constant.
Ves treballant i espera.
Potser un capvespre els déus i les deesses
decidiran regalar-te
aquell vers primer,
el difícil primer esglaó que canta
l'insigne trobador d'Alexandria.

IMPACT

Un matin quelconque. Rue de Rivoli.
Bruit d'automobiles, vie pressée.
Derrière des volets, les yeux opaques
à force de regarder le monde et de ne pas le comprendre,
une vieille femme assise laisse passer les heures,
immobile. Depuis longtemps, elle ne sort pas,
depuis encore plus longtemps, elle ne reçoit pas de visites.
Anonyme: personne ne la connaît.

J'ai dû observer un long moment
avant d'intérioriser la découverte:

elle serrait une peluche aussi immobile qu'elle,
assez grande, dont les yeux étaient reflet des siens.
Elle n'était pas dans ce monde. Une étrangère.
Probablement, elle fait ça tous les jours.

Son geste m'a frappée et me déchire encore
l'image poignante de la solitude.

Εντύπωση

Οποιοδήποτε πρωί. Οδό Φιλλέλλην.
Θόρυβο αυτοκινήτων ζωή βιαστική.
Πίσω απ' τα παράθυρα, με σκοτεινά τα μάτια της
απο το πολύ να κοιτάζει το κόσμο και να μην το καταλάβει,
κάθεται μια γριά, αφήνει να περάσει η ώρα,
ακίνητη. Έχει μέρες να βγεί απο το σπίτι
και ακόμα πιο πολύ να λάβει επίσκεπτες.
Ανώνυμη. Κανείς δεν την γνωρίζει.

Έπρεπε να κοιτάζω πολλή ώρα,
να κάνω δική μου την ανακάλυψη:

κρατούσε αγκαλιά ενα φέλπα ακίνητο σαν κι αυτή,
αρκετά μεγάλο και με μάτια αντανάκλαση των δικών της.
Δεν ήταν σ' αυτό τον κόσμο. Ξένη ήταν.
Προφανώς το ίδιο κάνει κάθε μέρα.

Με χτύπησε η στάση της και με συγκινεί ακόμα
η καυστική εικόνα της μοναξιάς.

Clochard d'Athènes

Il entasse -il ne porte pas-
mille haillons dans son corps.
Les mains sales, les cheveux gras,
et à moitié chaussé,
il promène saleté, ivresse et solitude
dans la ville chérie des dieux,
placard de culture
- lui, les dieux ne l'aiment pas et n'a pas de placard.

Traînant une odeur pisseuse,
il monte dans un bus, descend au métro
-les gens s'écartent sur son passage.
Il entre dans un café montrant sa monnaie,
mais la consommation ne veut pas de lui
-elle a d'autres victimes, et tellement!

Exclus,
on lui a fait le visage en verre, le corps en bourre.
De l'autre côté, bientôt ce sera Noël
-il a déjà oublié l'éphémère chaleur de cette fête.

Isolé de tout et de tous,
il arrive dans une place
qu'aucun touriste ne va traverser
pendant un long intervalle
-une lèpre y étend son stigmaté.

Il fouille dans les poches du manteau-haillon
et en tire un miroir opaque et vieux
comme la misère qui l'habite.
Il s'y regarde lentement,
se palpe parcimonieusement:
-insolite mariage
de la mendicité avec la coquetterie.

Il y voit un visage qu'il ne reconnaît plus
et que, peut-être, il voudrait bien autre.
Et il s'étonne de trouver
dans cette physionomie déformée
-au fond même de la laideur puante-
ton visage, le mien, celui de nous tous,
qu'un aveugle hasard de plomb
-ou un faux pas-
pourrait entraîner dans le même abîme
où il est maintenant.

Κουρελής της Αθήνας

Στοιβάζει -δεν φοράει-
ένα σωρό κουρελιών στο σώμα του.
Μαύρα τα χέρια του, λιγδιασμένα τα μαλλιά του,

και σχεδόν ξυπόλυτος,
βγάζει βόλτα τη βρωμιά, τη μέθυση και τη μοναξιά
στην πόλη αγαπημένη των Θεών,
ντουλάπι πολιτισμού
-αυτός ούτε είναι απ'τους Θεούς αγαπημένος, ούτε ντουλάπι έχει.

Σέρνοντας την κατουρίλα του,
ανεβαίνει σε λεωφορείο ή κατεβαίνει στο μετρό
-ο κόσμος αποχωρεί στο πέρασμά του.
Μπαίνει σε καφετέρια δείχνοντας ένα νόμισμα,
αλλά η κατανάλωση δεν θέλει νταραβέρι μαζί του
-έχει άλλα θύματα, και τόσα!

Απορριμμένος,
του έκαναν το πρόσωπο γυαλί και το σώμα χνούδι.
Έξω τα Χριστούγεννα πλησιάζουν,
-ο ίδιος έχει ξεχάσει την εφήμερη ζεστασιά αυτής της γιορτής.

Απομονωμένος απ' όλα κι' απ' όλους,
φτάνει σε μια πλατεία
που κανένας τουρίστας δεν θα διασχίσει
σε μεγάλο διάστημα:
-μια λέπρα μεταδίδει το στίγμά της...

Σκαλίζει τις τσέπες του κουρελόπαλτου του
και βγάζει ένα καθρεφτάκι σκοτεινό και παλιό
σαν την ίδια τη φτώχεια πού τον κατοικεί.
Κοιτάζεται προσεκτικά,
αγγίζεται με βραδύτητα:
-ασυνήθιστος γάμος

της ζητιανιάς και της φιλαρέσκιας.

Βλέπει ένα πρόσωπο που δεν αναγνωρίζει πιά

και που μάλλον θα 'θελε διαφορετικό.

Και ξαφνιάζεται να βρεί

σε τέτοια παραμορφωμένη φυσιογνωμία

-στα ίδια βάθη της δύσοσμης ασχήμιας-

το πρόσωπό σου, το δικό μου, το ολών μας,

που μια τυφλή τύχη μολυβδένια

-ή έωα στραβό βήμα-

θα μπορούσε να σύρει στην ίδια άβυσσο

όπου αυτός βρ'ίσκεται τώρα.

LA PREMIÈRE MARCHÉ

En être arrivé là, ce n'est pas peu de chose.

En avoir fait autant, c'est déjà grande gloire.

(Marguerite Yourcenar)

Si un poème ne vient pas à toi, ne le cherche pas;

il doit avoir une autre destinée.

Peut-être les mots dorment encore,

peut-être ils jouent à cache-cache,

et -espiègles- te défient.

Toi, simplement, vis et observe.

Regarde-les, soupèse-les,

ces mots orphelins

qui puissent te tomber dessus;

et fais comme si tu les caressais,

comme si tu les apprivoisais,
afin qu'ils reflètent
l'honnêteté de son passeur,
patient et constant.
Travaille et attends.
Peut-être un soir, les dieux et les déesses
décideront de t'offrir en cadeau
ce vers premier,
cette difficile première marche, que chante
l'insigne poète d'Alexandrie.

Το Πρώτο Σκαλί

Εδώ πού έφθασες, λίγο δεν είναι.

Τόσο που έκαμες, μεγάλη δόξη.

(Κοσταντίνος Καβάφης)

Αν ένα ποίημα δεν σου έρχεται, μην το ψάξεις;
Ίσως άλλη μοίρα να έχει...
Ίσως τα λόγια του να κοιμούνται ακόμα,
μπορεί να παίξουν στο κρυφό
και -άτακτα- να σε προκαλούν.
Εσύ απλά να ζεις και να προσέχεις.
Ατένισέ τα, ζύγισέ τα
εκείνα τα ορφανεμένα τα λόγια
που μπορούν να σ'εκπλήξουν
και κάνε σαν να τα χάρδευες,
σαν να τα εξημέρωνες
για να καθρεφτήσουν

του υπομονετικού και σταθερού
του βαρκάρη των την εντιμότητα.
Εσύ, δούλευε και περίμενε.
Ίσως μια βραδιά οι θεοί και οι θεές
Θ' αποφασίσουν να σου δωρίσουν
εκείνο το πρώτο στοίχο,
το δύσκολο πρώτο σκαλί που τραγουδάει
ο εκλεκτός, ο αλεξανδρινός ο ποιητής.

(Fig. 11) Fotografia de Marguerite Yourcenar entre els 24 i els 26 anys.
De l'obra de Desclée de Brouwer (2002) *M. Yourcenar, une enfance en Flandre* (p. 57).

BIBLIOGRAFIA.-

General.

ECO, U. (1994) *Cómo se hace una tesis. Técnicas y procedimientos de investigación, estudio y escritura*. Barcelona, Gedisa.

HAMMOUTI, A. / SAFFIH, A. (1996) *Éléments pour la réalisation d'un travail de recherche en langues et littératures*. Oujda, Université Mohammed I.

LESSING, Doris (2001) *Quadern daurat*. Barcelona, Edicions 62.

REIS, C. (1985) *Fundamentos y técnicas del análisis literario*. Madrid, Gredos.

Traducció.

ABRAMS, S. (2001) *Antologia del poema en prosa en literatura catalana contemporànea*. Barcelona, Proa.

ACÍN, R. (1997) "Traducción y creación", dins *Actas das I Chornadas sobre a traduzion* Zaragoza, Gara d'Edizions. (pp. 39-42).

ACTES du VIIIè Icongrés mondial de la Fédération Internationale des Traducteurs. (1977) Ottawa, Éditions Paul Horguelin.

AA. DD. (1993) *La teoria della traduzione nella storia*. Milà, Strumenti Bompiani

AA. DD. (1993) *La traduction dans le développement des littératures*. Peter Lang.

AA. DD. (1999) *La traduction-poésie consacré à Antoine Berman*. (Reccueil de textes sur la traduction). Presses Université de Strasbourg.

AA. DD. (1992) "La traduzione: saggi e documenti", dins *Quaderni e riviste d'Italia*. n.28.

AA. DD. (1995) *Teorie contemporanee della traduzione*. (A cura de Siri Nergaard). Milà, Bompiani.

AA. DD. (2000) *Traducir al Otro. Traducir a Grecia*. Málaga, Miguel Gómez Ed.

AA. DD. (2000) *L'art de traduir. Reflexions sobre la traducció al llarg de la història*. Vic, Eumo.

D'ALEMBERT (1986) (1760) "Observations sur l'art de traduire", (introducció a *l'Essai de traduction de quelques morceaux de Tacite*), dins *Revue d'esthétique* n. 12. Toulouse, Privat. (pp. 23-29).

- ANCET, J. (1999) “La séparation”, dins *La traduction-poésie consacré à A. Berman*. Strasboug, Presses Universitaires.
- ANDRADE, de, O. (1981) (1928) “Manifiesto antropófago”, dins *Obra escogida* (H. Olea, traduct). Caracas, Biblioteca Ayacucho.
- ANDRADE, de, M. “O movimento modernista”, dins *Aspectos da literatura brasileira*. Sao Paulo, M. Martins editora. (pp. 231-255).
- ARGAND, C. (1997) “Faut-il tout retraduire?”, dins *Lire*, febrer. (p. 41).
- ARMENGAUD, J. P. (1986) Table Ronde avec deux auteurs grecs et leurs traducteurs français: Ph. Drakodaïdis, Kostas Taktzís, Michel Volkovitch et Jacques Lacarrière, dins *Actes des II èmes Assises d’Arles sur la traduction (1985)*. (pp. 137-162).
- AUSTIN, J. L. (1982) *Cómo hacer cosas con palabras*. Recopilatori de les conferències del 1955. Barcelona, Paidós.
- AYALA, F. (1965) *Problemas de la traducción*. Madrid, Taurus.
- BACARDÍ, M. (1998) “Joan Sales i els criteris de traducció”, dins *Quaderns. Revista de traducció*, n. 1. Bellaterra UAB. (pp. 28-43).
- BACARDÍ, M. (1994) “Les traduccions al castellà de la poesia de Carles Riba”, dins *Actes del II Congrés Internacional sobre traducció*. Bellaterra, UAB. (pp. 425-435).
- BALLARD, M. (1990) *La traduction plurielle*. Lille, Presses Universitaires.
- BALLARD, M. (1995) *De Cicéron à Benjamin. Traducteurs, traductions, réflexions*. Lille, P.U.L. (Collection <Étude de la traduction>).
- BALLARD, M. (1996) “Les belles infidèles, perennité d’une tradition”, dins *Actes del III Congrés Internacional sobre traducció*. Bellaterra, UAB. (pp. 115-135).
- BALLESTER, J. / MIRALLES, V. (1991) “Traducció: crear o recrear?”, dins *Quaderns de Filologia. Actes del Ier Col·loqui Internacional de Traductologia (maig 1989)*. B. Lepinette, A. Olivares i E. Sopena Eds. Universitat de Valencia. (p. 59).
- BARJAU, E. (1984) “La traducción de textos en verso”, dins *NREM n. 6* (pp. 27-35).
- BARTHES, R. (1968) “La muerte del autor”, dins *El susurro del lenguaje: más allá de la palabra y de la escritura*. Barcelona, Paidós.
- BARTHES, R. (1980) “Théorie du texte”, dins *Encyclopaedia Universalis*. París.
- BASSNET, S. (1990) *Translation, History and Culture*. London, Pinter Publishers.

- BASSNET, S. (1998) *Orientaciones en literatura comparada*. Madrid, Arco Libros
- BASSNET, S. (1999) *Postcolonial Translation; theory and practice*. London, Routledge.
- BAUDELAIRE, Ch. (1859) “Notes nouvelles sur E. Poe”, dins (1968) *Oeuvres Complètes*. Paris, Seuil.
- BENJAMIN, W. (1971) (1923) “La tarea del traductor. Sobre el lenguaje en general y sobre el lenguaje de los hombres”, dins *Angelus Novus*. Barcelona, Edhasa.
- BENSOUSAN, A. (1986) “Traduction littérale ou littéraire?”, dins *Actes des II èmes Assises d’Arles sur la traduction (1985)*. Arles, Actes Sud (pp. 76-78).
- BERNARD, S. (1978) *Le poème en prose: de Baudelaire à nos jours*. Paris, Nizet.
- BERMAN, A. (1984) *L’épreuve de l’étranger*. Paris, Gallimard.
- BERMAN, A. (1984) “La traduction comme mouvement critique”, dins *L’épreuve de l’étranger*. Paris, Gallimard.
- BERMAN, A. (1986) “L’essence platonicienne de la traduction”, dins *Revue d’esthétique n. 12*. Toulouse, Éditions Privat (pp. 63-73).
- BERMAN, A. (1995) *Pour une critique des traductions: John Donne*. Paris, Gallimard, nrf.
- BERMAN, A. (1995) “La prose est l’autre de la poésie”, dins *Pour une critique des traductions*. Paris, Gallimard, nrf.
- BERMAN, A. (1999) *La traduction et la lettre ou l’auberge du lointain*. Paris, Seuil.
- BLESA, T. (1997) “Una apuesta por la diferencia”, dins *Actas das I Chornadas sobre a Tradução*. Zaragoza, Gara d’Edizions. (pp. 43-52).
- BONNEFOY, Y. (1976) “La traduction de la poésie” (Conférence del 27 oct. 1975 a l’ATLF), dins *Bulletin d’informations des traducteurs littéraires de la France n. 7* (pp. 24-37).
- BONNEFOY, Y. (1986) *Entretiens sur la poésie*. Paris, Mercure de France.
- BONNEFOY, Y. (2000) *La Communauté des traducteurs*. Strasbourg, Presses Universitaires.
- BONNET, F. (1980) “Un aperçu sur la vie et l’oeuvre de Mme. Dacier”, dins *Connaissance hellénique n. 2*. Aix-en-Provence.
- BORGES, J. L. (1997) “Sobre las traducciones de *Las Mil y una noches*”, dins *Historia de la eternidad*. Madrid, Alianza Editorial.

- BORGES, J. L. (1989) "Pierre Menard, autor del Quijote", dins *Ficciones*. Madrid, Alianza Editorial.
- BOURDIEU, P. (1971) "Le marché des biens symboliques", dins *L'Année Sociologique*. n. 22 (pp. 49-126).
- BOURDIEU, P. (1991) *Language and Symbolic Power*. Cambridge Polity Press.
- BOURDIEU, P. (1992) *An Invitation to Reflexive Sociology*. Chicago, The University of Chicago Press.
- BOURDIEU, P. (1992) *Les règles de l'art. Genèse et structure du champ littéraire*. Paris, Seuil.
- BOUTANG, P. (1988) *Art poétique: autres et mêmes*. Paris, La Table Ronde.
- BROSSARD, N. (1987) *Le désert mauve*. Montréal, l'Hexagone.
- BROSSARD, N. et GIROUARD, L. (1991) *Anthologie de la poésie des femmes*. Montréal, Edic. Rémue-ménage.
- BROSSARD, N. (1995) *Baroque d'aube*. Montréal, l'Hexagone.
- BUENO GARCÍA, A. (1993) "La traducción como expresión e invocación de lo inefable". Pròleg a *La traducción de lo inefable. Actas sobre el I Congreso Internacional sobre Traducción e Interpretación de Soria*. Excma. Diputación Provincial. (p. 9-13).
- BUESA GÓMEZ, C. (1996) *Enfoques transculturales de la traducción literaria*. Salamanca, Valero-Garcés C. Edic.
- BURIDANT, C. (1983) "Théorie et pratique de la traduction médiévale", dins *Travaux de Linguistique et littérature*, n.21 (pp.81-136).
- CABRÉ, J. (2005) *La matèria de l'esperit*. Barcelona, Proa
- CAILLÉ, P. F. (1995) "Introduction". *Babel. Revue internationale de traduction*. Paris, Fédération Internationale des Traducteurs. (p. 3-5).
- CAYRON, C. (1985) "La traduction: désir, théorie, pratique", dins *Actes des Ières Assises d'Arles sur la traduction littéraire (1984)*. Arles, Actes Sud (pp. 88-100).
- CALO, E. (1984) *Manuale del traduttore*. Napoli, Edizioni scientifiche italiane.
- CALVINO, I. (1963) "Sobre l'art de traduir", dins *Quaderns. Revista de traducció* (2002) n. 8. Bellaterra UAB, (en traducció de EDO, Miquel) (pp. 107-114).
- CALVINO, I. (1982) "Traduir és la manera de llegir de debó un text", dins *Quaderns. Revista de traducció* (2002) n. 8. Bellaterra UAB, (en traducció de EDO, Miquel) (pp. 115-118).

- CAMPOS, H. (de) (1996) “Paul Valéry e a poética da tradução”, dins COSTA, L. A. *Límites da traducibilidade*. Salvador, EDUFBA (pp. 201-216).
- CAMPOS, H. (de) (1981) “Da razão antropofágica: a Europa sob o signo da devoração”, dins *Coloquio Letras* n. 62, julho. (pp. 10-25).
- CAMPOS, de, H. (1986) “Tradução e reconfiguração do imaginário: o tradutor como transfringidor”, dins *Transblanco*. Rio de Janeiro, Granabra (pp. 17-31).
- CAMPS, A. (1997) *Estudis literaris I. La traducció*. Barcelona, PPU.
- CAMPS, A. (2005) “Antropofagias, o de la ansiedad (masculina) del origen”, pròleg a CAMPS, A. et alii (eds.) *Traducción (sub)versión, transcreación*. Barcelona PPU. (pp. 25-38).
- CAMPS, A. (2006) “Márgenes, intersticios, liminaridades y ausencias”, pròleg a CAMPS, A. et alii (eds.) *Traducción y di-ferencia*. Barcelona, UB, Transversal 3 (pp. 25-31).
- CAMPS, A. (2006) “La vida del texto: Borges y la traducción”, dins CAMPS, A. et alii (eds.) *Traducción y di-ferencia*. Barcelona, UB, Transversal 3 (pp. 63-73).
- CAÑIZARES FERRIZ, P. (1999) “La novella de Diego de Cañizares a la luz de su original latino”, dins *Cuadernos de Filología Clásica. Estudios latinos*, n. 24 (pp.53-81).
- CAPRIOLO, P. (2002) “Traducir las culturas”, dins *La traducción, un puente para la diversidad*. n.12. Assoc. D’Escriptors de Catalunya (pp. 31-34).
- CARDÓ, C. (1998) “Del plaer i del turment de traduir”, dins *Quaderns. Revista de traducció* n. 2. Bellaterra UAB (pp. 139-140).
- CARY, E. (1955) “Étienne Dolet”, dins *Babel. Revue internationale de traduction*. París, Fédération Internationale des Traducteurs. Vol. I.
- CARY, E. (1957) “Traduction et poésie”, dins *Babel. Revue internationale de traduction*. París, Fédération Internationale des Traducteurs. Vol. III.
- CARY, E. (1956) *La traduction dans le monde moderne*. Genève, Libr. de l’Université.
- CARY, E. (1956) “Mécanismes et traduction”, dins *Babel. Revue internationale de traduction*. (n. Spécial). Fédération Internationale des Traducteurs.
- CARY, E. (1963) *Les grands traducteurs français*. Genève, Libr. Georg.
- CARY, E. (1986) *Comment faut-il traduire?* Lille, Presses Universitaires.

- CASTILLO del Mª J. (1991) “Créativité de la traduction poétique”, dins *Quaderns de Filologia. Actes del Ier Col·loqui Internacional de Traductologia (maig 1989)*. B. Lepinette, A. Olivares i E. Sopeña Eds. Universitat de Valencia (pp. 83-85).
- CINCA, D. (1993) “Al-Jahiz: la poesia no es pot traduir”, dins *Actes del II Congrés Internacional sobre traducció* vol. II, Bellaterra, Dept. De Traducció i Interpretació (pp. 843-849).
- CIXOUS, H. (1975) *La jeune née*. París, Union Générale d'Éditions.
- CIXOUS, H. (1978) *Préparatifs de noces au-delà de l'abîme*. París, des Femmes.
- CIXOUS, H. (1995) *La fiancée juive*. París, des Femmes.
- CHEVALIER, J. C. i DELPORT, Mª F. (1995) *Problèmes linguistiques de la traduction. L'horlogerie de St. Jérôme*. París, L'Harmattan.
- COHEN, J. (1966) *Structure du langage poétique*. París, Flammarion.
- COMELLAS, P. (2004) “El derecho a la antropofagia: algunas reflexiones en torno a la ética de la traducción”, dins CAMPS, A. *Ética y política de la traducción en la época contemporánea*. Barcelona, PPU (pp. 85-94).
- COMELLAS, P. (2006) “Autoría contra traducción y traducción como autoría: las perspectivas de Kundera y Borges”, dins CAMPS, A. et alii (eds.) *Traducción y diferencia*. Barcelona, UB, Transversal 3 (pp. 95-110).
- V CONGRÉS INTERNACIONAL de traducció. (2001) Bellaterra UAB.
- CORREDOR-MATHEOS, J. (1983) *Poesía catalana contemporánea*. Madrid, Espasa-Calpe, Austral.
- CROCE, B. (1990) *Breviario d'Estetica*. Roma, Adelphi.
- CROCE, B. (1992) *Nuovi saggi su estetica*. Roma, Bibliopolis.
- CROCE, B. (1994) *La poesia*. Roma, Adelphi.
- CROCE, B. (2002) Tesi: *Un'estetica come scienza dell'espressione e linguistica generale*. Roma, Bibliopolis.
- CROLLA, A.C. (2006) “Leer es traducir; traducir es trans-decir un paradigma de lectura”, dins CAMPS, A. et alii (eds.) *Traducción y di-ferencia*. Barcelona, UB, Transversal 3 (pp. 111-126).
- CULLER, J. (1984) *Sobre la deconstrucción: teoría y crítica después del estructuralismo*. Madrid, Cátedra DL.
- DASILVA, X.M. (2003) “La traducción según F. Pessoa (antología de textos críticos)”, dins *Quaderns. Revista de traducció* n. 9, Bellaterra, UAB (pp. 137-153).

- DELISLE, J. (1993) *La traduction raisonnée*. Presses Univ. Ottawa.
- DELISLE, J. (2002) *Portraits de traductrices*. Artois, Presses de l'Université.
- DERRIDA, J. (1985) "Des tours de Babel", dins Joseph GRAHAM (edit,) (1985) *Difference in Translation*. Ithaca, Cornell University Press.
- DERRIDA, J. (1989) *La desconstrucción en las fronteras de la filosofía: la retirada de la metáfora*. Barcelona, Paidós, (ICE, UAB).
- DERRIDA, J. (1967) *L'Écriture et la Différence*. París, Seuil, (Collect. Points)
- DESCLOT, M. (2004) "Un gènere poètic", prefaci a DESCLOT, M. (2004) *De tots els vents*. Barcelona, Angle Edicions (pp. 27-37).
- DIDIER, B. (1999) *L'écriture-femme*. París, PUF Écriture.
- DIERICKX, J. (1989) *La traduction, une récréation?* Bruxelles, Racine.
- DI JIN (1997) "What is a perfect translation?", dins *Babel. Revue internationale de traduction*. París, Fédération Internationale des traducteurs (pp. 267-271).
- DIMIC, M. V. (1989) "Littératures canadiennes comparées: modèles d'étude proposés", dins C. MOISAN (éds.) *L'histoire littéraire: théories, méthodes, pratiques*. Québec, Laval University Press (pp. 179-194).
- DONAIRE, Mª L. / LAFARGA, F. (1991) *Traducción y adaptación cultural: España- Francia*. Universidad de Oviedo.
- DUBUFFET, J. (1986) *Asphyxiante culture*. París, Éditions de Minuit.
- ECO, U. (1993) *Conferència de Clausura de les Xèmes Assises de la Traduction littéraire à Arles*.
- ECO, U. (2007) *Dire presque la même chose. Expériences de traduction*. París, Grasset.
- ELENA GARCÍA, P. (1994) *Aspectos teóricos y prácticos de la traducción*. Salamanca, U.S.
- ENCUENTROS COMPLUTENSES en torno a la traducción*. (1994 y 2001). Margit Raders y Rafael Martín-Gaitero Eds. Madrid, Editorial Complutense.
- ESCARPIT, R. (1971) *Sociologie de la littérature*. Col. Que sais-je. París. PUF.
- ESPASA, E. (2004) "Gènere textual/sexual i traducció: pensar en femení", dins *Traducció i reescriptura: estudi de la traducció literària en l'època contemporània*. Seminari d'especialització celebrat a la U.B. durant el mes de març.
- ETKIND, E. (1982) *Un art en crise: essai de poétique de la traduction poétique*. Lausanne, L'Âge d'homme.

- ETKIND, E. (1986) “Le problème de la métatraduction”, dins *Revue d'esthétique* n. 12. Toulouse, Éditions Privat (pp. 17-22)
- EVEN-ZOHAR, I. (1978) *Papers in Historical Poetics*. Tel Aviv, The Porter Institute for Poetics and Semiotics.
- EVEN-ZOHAR, I. (1990) *Polysystem Studies*. Volum monogràfic de *Poetics Today* 11, n. 1.
- EVEN-ZOHAR, I. (1990) “La función de la literatura en la creación de las naciones de Europa”, dins *Avances en teoría de la literatura*. Santiago de Compostela, Serv. De Publicac. da Univ. De Santiago (pp. 357-377).
- EVEN-ZOHAR, I. (1995) “La posizione della letteratura tradotta all'interno del polisistema letterario”, dins *Teorie contemporanee della traduzione*, a cura de S. Nerggard. Milà, Bompiani (pp. 225-238).
- FEDOROV, A. (1953) *Introducción a la teoría de la traducción*. Moscou, Editorial Literaturas en lengua extranjera.
- FEDOROV, A. (1957) “Sobre les teories soviètiques de la traducció”, dins *Babel, Revue Internationale sur la Traduction*, n. 4.
- FERRARI, A. (1981) “Théorie de la traduction et poésie”, dins *Parallèles*, 4 (pp. 7-16).
- FERRARI, A. (1995) *Literatura, traducción y traducibilidad*. Univ. Genève, École de traduction et interprétation.
- FERRATÉ, J. (1968) *Líricos griegos arcaicos*. Barcelona, Seix-Barral.
- FLAMAND, J. (1983) *Écrire et traduire. Sur la voie de la création*. Canada, Les Éditions du Vermillon.
- FOLENA, G. (1973) “Volgarizzare e tradurre. Idea e terminologia della traduzione dal Medioevo italiano e romanzo all'umanesimo europeo”, dins *Traduzione, Saggi e Studi*. Trieste. Einaudi (pp. 57-120).
- FRANCO CARVALHAL, T. (1997) *Literatura comparada no mundo: questoes e métodos*. Porto Alegre, ALLC.
- FRANCO CARVALHAL, T. (2004) “Traducción y recepción en la práctica comparatista”, dins CAMPS, A. *Ética y política de la traducción en la época contemporánea*. Barcelona, PPU (pp. 13-26).
- FRANCO CARVALHAL, T. (2005) “Lo mismo y lo diverso: traducciones de Machado de Assis en Francia”, dins CAMPS, A. et alii (eds.) *Traducción (sub)versión, transcreación*. Barcelona PPU (pp. 83-90).

- FRIEDMAR, A. (1983) *Il manuale del traduttore letterario*. Milano, Guerini. (Trad. de l'alemany a cura de Gabriella Rovagnati).
- GALLART SANFELIU, M. (2004) "Yourcenar traductora: el seu Kavafis", dins *Lectora*. Barcelona, UB, Centre Dona i Literatura (pp. 297-309).
- GALLART SANFELIU, M. (2005) "Consideraciones sobre el Kavafis de Yourcenar", dins CAMPS, A. et alii (eds.) *Traducción (sub)versión, transcreación*. Barcelona PPU (pp. 115-131).
- GALLART SANFELIU, M. (2006) "Sobre *L'art de traduire* yourcenariano y su práctica traductológica", dins CAMPS, A. et alii (eds.) *Traducción y di-diferencia*. Barcelona, UB, Transversal 3 (pp. 126-143).
- GALLEGO ROCA, M. (1991) "La teoría de los polisistemas y los estudios sobre traducción", dins *Sendebarr* n.2 (pp. 63-70).
- GALLEGO ROCA, M. (1994) "Traducción poética y modernidad literaria", dins *Actes del II Congrés Internacional sobre Traducció*. Bellaterra, UAB (pp. 533-540)
- GALLEGO ROCA, M. (1994) *Traducción y literatura: los estudios literarios ante las obras traducidas*. Madrid-Gijón, Edic. Júcar.
- GALLÉN, E. (2000) *L'art de traduir: reflexions sobre la traducció al llarg de la història*. Vic, Eumo.
- GARCÍA-NOBLEJAS, G. (1993) "Poesía escrita, problemas, traducción", dins *Actes del I Congrés Internacional sobre traducció*. Bellaterra, Dept. Traducció i Interpretació (pp. 859- 867).
- GARCÍA YEBRA, V. (1982) *Teoría y práctica de la traducción*. Madrid, Gredos.
- GARCÍA YEBRA, V. (1983) *En torno a la traducción*. Madrid, Gredos.
- GARCÍA YEBRA, V. (1994) *Traducción: historia y teoría*. Madrid, Gredos.
- GARGALLO, M. C. (1993) "Un caso de transgresión textual: Emilio García Gómez, traductor", dins *Actes del I Congrés Internacional sobre traducció*. Bellaterra, UAB (pp. 869-876).
- GIOVANELLI, P. (1967) "Valore delle traduzioni", dins *Babel. Revue Internationale de Traduction*. París, Fédération Internationale des Traducteurs (pp. 157-158).
- GODAYOL, P. (1994) "L'home i la dona: dues cultures, dos llenguatges, dos estils", dins *Actes del II Congrés Internacional sobre traducció*. Bellaterra, UAB (pp. 551-559).

- GODAYOL, P (1995) “Els estudis culturals dins dels estudis de traducció: una lectura crítica”, dins *Actes del III Congrés Internacional sobre traducció*. Bellaterra, UAB (pp. 147-152).
- GODAYOL, P. (1998) “Escriure a la frontera: dones bilingües, traducció i cultura”, dins *Quaderns, revista de traducció n. 3*
- GODAYOL, P. (2000) *Espais de frontera: gènere i traducció*. Vic, Eumo.
- GODAYOL, P. (2004) “Narrar com a dona: xicanisme i traducció”, dins *Traducció i reescriptura: estudi de la traducció literària en l'època contemporània*. Seminari d'especialització celebrat a la U.B. durant el mes de març.
- GODAYOL, P. (2004) “Los amores cobardes no llegan a nada, se quedan allí: Derrida i la traducció”, dins *Traducció i reescriptura: estudi de la traducció literària en l'època contemporània*. Seminari d'especialització celebrat a la U.B. durant el mes de març.
- GODAYOL, P. (2005) “Traducir a Derrida: la seducción del *entre*”, dins CAMPS, A. et alii (eds.) *Traducción (sub)versión, transcreación*. Barcelona PPU (pp. 147-154).
- GODAYOL, P. (2006) “Traducir desde la intertextualidad: lecturas y contaminaciones”, dins CAMPS, A. et alii (eds.) *Traducción y di-ferencia*. Barcelona, UB, Transversal 3 (pp. 161-169).
- GOLDSCHMIDT, G.A. (1986) “Écriture, traduction, liberté”, dins *Revue d'esthétique n. 12*. Toulouse, Éditions Privat (pp.159-163).
- GONZÁLEZ, S / LAFARGA, F. (1997) *Traducció i literatura: homenatge a Àngel Crespo*. Vic, Eumo.
- GONZÁLEZ SARDINERO, E. (1993) “Pluralidad en la traducción poética”, dins *Actes del I Congrés Internacional sobre traducció*. Bellaterra, UAB (pp. 813-830).
- GOYTISOLO, J. (1997) “Literatura compacta y petrificada”, dins *Babelia -El País-* (16 agost).
- GUZMÁN, J. R. (1995) *Teories de la recepció literària*. València, Univ. Jaume I (sèrie Espais discursius).
- HANOTTE, X. (2000) “Création et traduction”, dins LIBENS, Ch. i Ryelandt, N. *Écrire et traduire*. Bruxelles, Éd. Luc Pire (pp.157-169).
- HARMS, I. (2002) “¿Es necesaria la traducción?”, dins *La traducción, un puente para la diversidad*. n.12. Assoc. d'Escriptors de Catalunya (pp. 85-86).

- HATIM, B. i MASON, I. (1995) *Teoría de la traducción. Una aproximación al discurso*. Barcelona, Ariel, lenguas modernas.
- HENNEQUIN, J. (1999) *En busca de la piedra traductorial: introducción al análisis pragmático de la situación de traducción*. U. Autónoma de Tlaxcala.
- HERMANS, Th. (1985) *The Manipulation of Literature. Essays in Translation Studies*. Londres, Croom Helm.
- HERNÁNDEZ BUSTO, E. (2003) “Haroldo de Campos, *in memoriam*”, dins *Letras libres*, octubre (pp. 28-30).
- HERSCHBERG, A (1993) *Stylistique de la prose*. París, Belin, Lettres Supplémentaires.
- HOLMES, J. S. (1988) *Paperson Literary Translation and Translation Studies*. Amsterdam, Rodopi.
- HOLMES, J. S. (1995) “La versificazione: le forme di traduzione e la traduzione delle forme”, dins *Teorie contemporanee della traduzione*, a cura di S. Nergaard. Milà, Bompiani (pp. 239-256).
- HUMBOLDT (1974) *Introduction à l'oeuvre sur le kavy et autres essais*. París, Seuil.
- HURTADO, A. (1990) *La notion de fidélité en traduction*. París, Didier Érudition.
- IGELSIAS SANTOS, M. (1994) “El sistema literario: teoría Empírica y teoría de los Polisistemas”, dins *Avances en teoría de la literatura*. Santiago de Compostela, Serv. de Publicac. da Univ. de Santiago (pp. 309-356).
- IGELSIAS SANTOS, M. (1994) “La teoría de los polisistemas como desafío a los estudios literarios”, dins *Avances en teoría de la literatura*. Santiago de Compostela, Serv. de Publicac. da Univ. de Santiago.
- IGELSIAS SANTOS, M. (1999) *Teoria de los polisistemas. Estudio y compilación de textos de varios autores*. Madrid, Arco-libros.
- IRIGARAY, L. (1991) *Sexes et genres à travers les langues*. París, B. Grasset.
- JAKOBSON, R. (1959) *Aspectos lingüísticos de la traducción*. Barcelona, Seix Barral.
- JAKOBSON, R. (1962) “Linguistique et poétique”, dins *Essais de linguistique générale*. París, Éditions de Minuit.
- JALOUX, E. (1942) “Le centenaire du poème en prose”, dins *Le Temps* (25 avril).
- JAUJARD, F. X.(1987) “Le texte traduit, une écriture seconde”, dins *Actes des IVèmes Assises d'Arles sur la traduction littéraire*. Arles, Actes Sud (pp. 21-34).

- JAUSS, H. R. (1978) "Littérature médiévale et théorie des genres", dans *Poétique I*, (pp. 79-101). Paris, Armand Colin.
- JAUSS, H. R. (1983) "Pour une esthétique de la production de la réception" dans *Sociologies de la littérature*, vol.19 (pp.65-82). Montréal, Études Françaises.
- JORNADAS europeas de traducción e interpretación* (1988) Univ. De Granada.
- JORNADES a l'entorn de la traducció literària* (2001). Barcelona, Univ. Pompeu Fabra.
- KEMP, P. (1984) "Poema Traducció simultània", dans *Mujeres y Palabras*. Ontario, Edic. Madeira Park.
- KRISTEVA, J. (1974) *La révolution du langage poétique*. Paris, Seuil.
- KRISTEVA, J. (1987) *El lenguaje: ese desconocido*. Madrid.
- KRISTEVA, J. (1988) *Étrangers à nous mêmes*. Paris, Gallimard.
- LADMIRAL, J.R. (1979) *Traduire: théorèmes pour la traduction*. Paris, Payot.
- LADMIRAL, J.R. (1981) "Éléments de traduction philosophique", dans *Langue française n. 51* (pp. 19-34).
- LADMIRAL, J.R. (1986) "Présentation" de la *Revue d'esthétique n.12*. Toulouse, Éditions Privat. (p. 5-8), i "Sourciers et ciblistes", dans del mateix volum (pp. 33-41)
- LADMIRAL, J.R. (1986) *Quelles théories pour la pratique traduisante?* Paris, Belc I.
- LAFARGA, F. (eds.) (1999) *La traducción en España. Lengua, literatura, cultura*. UDL (introducció, pp. 11-31).
- LAFARGA, F. (1996) *El discurso sobre la traducción en la historia. Antología bilingüe*. Barcelona EUB.
- LAMBERT, J. (1979) *Littérature et traduction en France. État des travaux*. Innsbruck.
- LAMBERT, J. (1987) "Un modèle descriptif pour l'étude de la littérature. La littérature comme polysystème", dans *Contextos*, vol. 9 (pp. 47-67).
- LAMBERT, J. (1988) *Approches systémiques et littérature dans les sociétés multilingues*. Canada, Université d'Alberta.
- LAMY, S. et PAGÈS, I (eds.) (1983) *Féminité, subversion, écriture: textes*. Montréal, Edic. Rémue-ménage.
- LARBAUD, V. (1946) *Sous l'invocation de Saint Jérôme*. Paris, Gallimard.
- LAUTRÉAMONT (1874) *Les Chants de Maldoror*. Paris-Bruxelles, Lacroix.

- LAVOIE, J. (2002) “Traduire pour aseptiser”, dins *Babel. Revue Internationale de traduction*. París, Fédér. Internat. des traducteurs (pp. 193-213).
- LEBFEVRE, J.P. (1999) “Traduire les poètes: ce que le temps apporte/emporte”, dins *La traduction-poésie consacré à Antoine Berman*. Presses Univ. de Strasbourg
- LEDERER, M. (1988) “La traduction humaine”, dins *Cuadernos de Traducción e Interpretación*. n.10 Bellaterra, UAB (pp. 47-58).
- LEFEVERE, A. (1992) *Translation / History / Culture*. Londres, Routledge.
- LEFEVERE, A. (1993) *La traduction dans le développement des littératures*. Lovaina, U.P.
- LEFEVERE, A. (1997) *Traducción, reescritura y manipulación del canon literario*. Salamanca, Edic. Colegio de España.
- LESSA FLORES DA CUNHA, P. (2004) “El rol de la traducción en la construcción del texto literario (una perspectiva epistemológica)”, dins CAMPS, A. *Ética y política de la traducción en la época contemporánea*. Barcelona, PPU (pp. 43-49).
- LESSA FLORES DA CUNHA, P. (2005) “Literatura comparada y traducción: prácticas antiguas, nuevas epistemologías”, dins CAMPS, A. et alii (eds.) *Traducción (sub)versión, transcreación*. Barcelona PPU (pp. 177-185).
- LESSA FLORES DA CUNHA, P. (2006) “Estudios de traducción y literatura comparada. El caso Haroldo de Campos (1923-2003)”, dins CAMPS, A. et alii (eds.) *Traducción y di-ferencia*. Barcelona, UB, Transversal 3 (pp. 179-187).
- LEVI, C. (1967) “fedeltà e amore nel tradurre”, dins *Babel. Revue Internationale de traduction*. París, Fédér. Internat. des traducteurs (pp. 43-44).
- LLADÓ, R. (2004) “Sobre literatura i sobre traduccions. Entrevista amb R. Folch i Camarasa”, dins *Quaderns. Revista de traducció* n. 9 Bellaterra, UAB (pp. 215-222).
- LOTBINIÈRE, H. (1991) *Rebelle et infidèle. La traduction comme écriture au féminin*. Montréal-Toronto, Édic. Rémue-ménage.
- LOMBARDO, G. (1989) *Estetica della traduzione: studi e prove*. Roma, Herder.
- LÓPEZ FONSECA, A. (2000) “Traduco, ergo intellego. La traducción como proceso de comunicación interlingüística”, dins *Cuadernos de Filología Clásica. Estudios latinos*, n.18 (pp. 77-114).
- LÓPEZ GARCÍA, D. (1991) *Sobre la imposibilidad de la traducción*. Cuenca, Universidad de Castilla La Mancha.

- LÓPEZ GARCÍA, D. (1996) *Teorías de la traducción: Antología de textos*. Cuenca, Universidad de Castilla La Mancha.
- LORTHOLARY, B. (1986) “Les partis pris du traducteur”, dins *Revue d'esthétique* n. 12. Toulouse, Éditions Privat (pp.185-187).
- LOTMAN, J. (1995) “Il problema della traduzione poetica”, dins *Teorie contemporanee della traduzione*, a cura di S. Nergaard. Milà, Bompiani (pp. 257-263).
- LUQUE, A. (2003) “Entrevista a Vicente Fernández, traductor”, dins *El País. Andalucía* (17-XII)
- MAGADÁN OLIVES, T. (2003) “Ni idiotas ni energúmenos, pero sí hipócritas. Falsos primos y contraprestamos en griego moderno”, dins *Quaderns. Revista de traducció* n. 9 Bellaterra, UAB (pp. 75-91).
- MALCOVATI, E. (1980) *Mme. Dacier, préface de l'Iliade*. Roma, Jouvence.
- MALLAFRÉ, J. (1991) *Llengua de tribu, llengua de polis*. Barcelona, Quaderns Crema.
- De MAN, P. (1990) *La resistencia a la teoría*. Madrid, Visor.
- De MAN, P. (1998) *La ideología estética*. Madrid. Cátedra.
- MARCO, J. (1995) *La traducció literària*. Castelló de la Plana, Univ. Jaume I.
- MARCO, J. (2000) “Funció de les traduccions i models estilístics. La traducció al català al segle XX”, dins *Quaderns. Revista de traducció* n. 5 Bellaterra, UAB.
- MARCO, J. (2002) *El fil d'Ariadna. Anàlisi estilística i traducció literària*. Vic, Eumo.
- MARINA, J. A. (2002) “La traducción, empresa ética”, dins *La traducción, un puente para la diversidad*. n.12. Assoc. D'Escriptors de Catalunya (pp. 39-41).
- MARTÍN DÓMINE, Marta (2000) “L'altre textual. Apunts sobre les implicacions de la psicoanàlisi en la teoria de la traducció”, dins *Quaderns. Revista de traducció* n. 3 Bellaterra, UAB.
- MARTÍNEZ LILLO, R.I. (2003) “El café: ámbito de poesía”, dins *Quaderns. Revista de traducció* n. 9 Bellaterra, UAB (pp. 63-71).
- MAZON, P. (1980) *Mme. Dacier et les traductions d'Homère en France*. París, Les Belles Lettres.
- MENIN, R. (1996) *Teoria della traduzione e linguistica testuale*. Milano, Guerini.
- MESCHONNIC, H. (1973) “Propositions pour une poétique de la traduction” dins *Pour la Poétique II*. París, Gallimard (pp. 309-320).

- MESCHONNIC, H. (1986) “Alors la traduction chantera”, dins *Revue d'esthétique* n.12. Toulouse, Éditions Privat (pp. 75-80).
- MICÓ, J. M. (2002) “Verso y traducción en el siglo de Oro”, dins *Quaderns. Revista de traducció* n. 7 Bellaterra, UAB (pp. 83-94).
- MICHELET, C. (1958) “La formation du traducteur”, dins *Babel. Revue internationale des Traducteurs*. París, Fédérat: Intern. Des Traducteurs (pp. 6-9).
- MORA, A. C. (2002) “Entrevista a Josep Vallverdú”, dins *Quaderns. Revista de traducció* n. 8. Bellaterra UAB (pp. 121-131).
- MORILLAS, E. y ARIAS, J. P. (1997) *El papel del traductor*. Salamanca, Colegio de España.
- MOUNIN, G. (1955) *Les belles infidèles*. París, Cahiers du sud.
- MOUNIN, G. (1963) *Les problèmes théoriques de la traduction*. París, Gallimard.
- MOUNIN, G. (1963) *La notion de qualité en matière de traduction littéraire*. Oxford, Pergamon Press.
- MOUNIN, G. (1982) “Pour une pédagogie de la traduction”, dins *Quaderns de Traducció* n. 1. Bellaterra, UAB (pp. 15-27).
- NEWMARK, P. (1988) *La traduzione: problemi e metodi*. Milano, Garzanti.
- NIDA, E. A. y TABER, Ch. R. (1986) *La traducción: teoría y práctica*. Madrid, Cristiandad.
- NOGALES, R. (1998) *Traducció literària: aproximació teòrica i aplicació*. Barcelona, UB (Deptm. Didàctica de la llengua).
- ORTEGA ARJONILLA, E. (1996) *Apuntes para una teoría hermenéutica de la traducción*. Univ. de Málaga.
- ORTEGA Y GASSET, J. (1964) “Miseria y esplendor de la traducción”, dins *Obras completas*. Madrid, Revista de Occidente, vol.5 (pp. 431-452).
- ORTÍN, M. (2002) “Dos escrits d'Ítalo Calvino sobre la traducció literària”, dins *Quaderns. Revista de traducció* n. 8 Bellaterra, UAB (pp. 101-105).
- ORZESZEK, A. (1992) “Traductor literario: esbozos para un retrato”, dins *Actes I Congrès Internacional sobre traducció*. Bellaterra, UAB (pp. 655-659).
- OSEKI-DÉPRÉ, I. (1999) *Théories et pratiques de la traduction littéraire*. París, Armand Colin.
- OSEKI-DÉPRÉ, I. (1986) “La lettre de l'étranger: remarques sur le concept de littéralité”, dins *Actes des IIèmes Assises d'Arles sur la traduction (1985)*. Arles, Actes Sud (pp. 71-75).

- De PANGE, Comtesse J. (1929) *Mme. De Staël et la découverte de l'Allemagne*. París, Malfère.
- PARCERISAS, F. (1974) “Alguns canvis en el concepte de traducció”, dins *Els Marges. Rev. de llengua i literatura*. Barcelona, Curial Edicions (pp. 86-92).
- PAZ, O. (1990) *Traducción, literatura y literalidad*. Barcelona, Tusquets.
- PELEGRÍN, B. (1986) “De la traduction du poème à la traduction poétique”, dins *Actes des II èmes Assises d'Arles sur la traduction (1985)* Arles, Actes Sud (pp. 125-136).
- PELEGRÍN, B. (1992) *Éthique et esthétique du Baroque*. Arles, Actes du Sud.
- PEÑA, S. / HERNÁNDEZ, Mª J. (1981) *Traductología*. Universidad de Málaga, Secretariado de Publicaciones.
- PÉREZ GONZÁLEZ, L. (1993) “La traducción, una obra definitivamente inacabada”, dins *La traducción de lo inefable. Actas del I Congreso Internacional sobre Traducción e Interpretación*. Excma. Diputación Provincial de Soria (pp. 55-64).
- PERETTI DELLA ROCA, C. (1989) *Jacques Derrida: texto y desconstrucción*. Barcelona, Anthropos.
- PERGNIER, M. (1978) *Les fondements socio-linguistiques de la traduction*. París, Librairie Honoré Champion.
- PESSOA, F. (1930) “El arte de traducir poesía”, dins *Carta a Gaspar Simoes (18 nov. 1930)*
- PIERINI, P. (1998) “L'atto del tradurre: aspetti teorici e pratici della traduzione”. Recull de les ponències presentades al simposi *La traduzione all'università*, celebrat a Roma el 12 de març del 1998:.
- PIM, A. (1997) *Pour une éthique du traducteur*. Ottawa, Presses Universitaires.
- PIQUER DESVAUX, A. (2006) “La traducción de autores clásicos franceses en las postrimerías del siglo XX”, dins CAMPS, A. et alii (eds.) *Traducción y di-ferencia*. Barcelona, UB, Transversal 3 (pp. 249-264).
- PIQUER DESVAUX, A. (2006) “Diálogo entre poetas: el papel de la traducción en la creación literaria”. Comunicació presentada en el marc del Ier Congrés Internacional celebrat a la Universitat de Barcelona sobre *Traducción e intercambio cultural en la época de la globalización*. (16-19 de maig).
- QUEVEDO, A. (2001) *De Foucault a Derrida. Introducción al pensamiento postmoderno*. Navarra, EUNSA.

- RIBAS, A. (1992) “El traductor frente a las teorías sobre traducción: dogmatismo, escepticismo y eclecticismo”, dins *Actes del I Congrés Internacional sobre traducció*. (Vol. I) Bellaterra, Dept. De Traducció i Interpretació (pp. 241-251).
- RIBAS, A. (1994) *Opción y coacción en la traducción literaria: clasificación y estudio de divergencias entre el original de Mémoires d’Hadrien de M. Yourcenar y la traducción castellana de J. Cortázar*. (Tesis doctoral inédita, UB).
- RILKE, R.M. (1972) *Oeuvres*. París, Seuil. (vol. I, II).
- RILKE, R.M. (1994) *Poèmes à la nuit*. Vendôme, Éditions Verdier. “Pròleg” de M. Yourcenar (pp. 7-10).
- RISSET, J. (2006) *Traduction et mémoire poétique*. París, Hermann.
- RIVAROL (1783) *Discours préliminaire à la traduction de l’Enfer*. París, Didot.
- RODRÍGUEZ PEQUEÑO, M. (1991) *Los Formalistas rusos y la teoría de los géneros literarios*. Madrid-Gijón, Edic. Júcar.
- ROMERO LÓPEZ, D. (ed.) (1998) *Orientaciones en literatura comparada*. Madrid, Edic. Arco Libros.
- ROVIRA, P. (2009) “Per traduir un poema s’ha de fer un poema”, dins *Lletres*, n.37, (pp 10-13).
- RUSHDIE, S. (1997) *Oriente, Occidente*. Barcelona, Plaza y Janés.
- SÁ REBELLO, L. (2004) “La literatura comparada y los estudios de traducción”, dins CAMPS, A. *Ética y política de la traducción en la época contemporánea*. Barcelona, PPU (pp. 51-60).
- SÁEZ HERMOSILLA, T. (1987) “Reflexiones para una traductología del texto literario”, dins *Cuadernos de Traducción e Interpretación*. n. 8-9. Bellaterra UAB (pp. 191-201).
- SÁEZ HERMOSILLA, T. (1994) *El sentido de la traducción*. Salamanca. Ediciones de la Universidad.
- SÁNCHEZ LIZARRALDE, R. (1997) “Traducir y leer”, dins *Babelia -El País-* (30 agost).
- SAN GINÉS AGUILAR, P. (1997) *Traducción teórica: planteamientos generales y teóricos de la traducción*. Granada, Comares.
- SANTAMARÍA, L. (2006) “Bàlsams per a les traduccions actuals”, dins *Literatura 4*. Barcelona, AELC.
- SANTOYO, J.C. (1987) *Teoría y crítica de la traducción. Antología*. Bellaterra, UAB.

- SANTOYO, J.C. (1987) *Traducción, traducciones, traductores: Ensayo de bibliografía española*. Universidad de León.
- SANTOYO, J.C. (1996) *El delito de traducir*. León, Universidad. Secretariado de Publicaciones.
- SCHAEFFER, J. M. (1989) *Qu'est-ce qu'un genre littéraire?* Paris. Éditions du Seuil.
- SCHLEGEL (1978) "Leçons sur l'art et la littérature", dins *L'absolu*. Paris, Seuil.
- SEGRS, W. (1993) "Traduire l'intraduisible. Les termes *intraduisible, inductible, inductibilité* et *inductibilité* dans les textes de J. Derrida", dins *La traducción de lo inefable. Actas del I Congreso Internacional de Traducción e Interpretación de Soria*. Excma. Diputación Provincial de Soria (pp. 45-54).
- SELESKOVITCH, D. (1993) *Interpréter pour traduire*. Paris, Didier érudition.
- SERRAT CRESPO, M. (2002) "Apología de la traducción", dins *La traducción, un puente para la diversidad*. n.12. Assoc. D'Escriptors de Catalunya (pp. 105-111).
- SILVA PARANHOS, A.L. (2007) "Le désert mauve. L'enjeu de la traduction", dins *Interfaces Brasil – Canada* n.7, Rio Grande do Sul. (Extracte de la Memòria de DEA defensat per l'autora el juny del 2004 a l'UFRGS de Porto Alegre, Brasil).
- SIMON, Sh. (1994) *Le trafic des langues*. Québec, Boréal.
- STAËL, Mme. (1821) "De l'esprit des traductions", dins *Mélanges*. Bruxelles.
- STEINER, G. (1975) *Después de Babel: aspectos del lenguaje y de la traducción*. México-Madrid Fondo de Cultura Económica.
- TABER, Ch. R. (1972) "Traduire le sens, traduire le style", dins *Langages* n.26 (pp. 55-63).
- TADIÉ, J. Y. (1978) *Le récit poétique*. Paris, PUF Écriture.
- TOFIÑO, I. (1998) *Traducción y postcolonialismo: La negación de la identidad cultural del otro*. Barcelona, UAB. (En imprenta).
- TORRE, E. (1994) *Teoría de la traducción literaria*. Madrid, Síntesis, D.L.
- TORRENTS, R. (1990) "El millor de les traduccions", dins *Els Marges. Rev. De llengua i literatura*. Barcelona, Curial Edicions.
- TORRENTS, R. (2003) "Poesia i traducció", pròleg a DESCLOT, M. (2004) *De tots els vents*. Barcelona, Angle edicions (pp. 7-21).
- TORRES HOSTENCH, O. (1995) "Gènere versus sexe: qüestions de traducció i interpretació", dins *Actes del III Congrès Internacional sobre traducció*. Bellaterra, UAB (pp. 237-245).

- TOURY, G. (1980) *In Search of a Theory of Translation*. Tel Aviv. The Porter Institute for Poetics and Semiotics.
- TOURY, G. (1999) “La naturaleza y el papel de las normas en la traducción”, dins *Teoría de los Polisistemas*. Madrid, Arco Libros.
- TRADUIRE à l'aube du XXIè siècle. *Tendances et Perspectives*. (2002). *Anotacions del Congrés Internacional celebrat a la Universitat Aristòtil de Salònica*.
- TRAVAILLÉ, P. (1980) “Étude sur la vie de Mme. Dacier”, dins *Bulletin de la Société des Sciences, Lettres et Arts du Saumurois*.
- TRONCH PÉREZ, J. (1995) “El traductor literario como editor textual”, dins *Actes del III Congrés Internacional sobre traducció*. Bellaterra, UAB (pp. 501-516).
- UDINA, D. (2002) “Conversa amb Joan Sellent: traduir sense impostar la veu”, dins *Quaderns. Revista de traducció* n. 8. Bellaterra, UAB (pp. 113-143).
- ULRYCH, M. (1997) *Tradurre: un approccio multidisciplinare*. Torino, UTET libreria.
- VALERO GARCÉS, C. (1993) “Propuesta metodológica de evaluación crítica de obras literarias traducidas”, dins *Actes del I Congrés Internacional sobre traducció*. Bellaterra, UAB (pp. 743-749).
- VALERO GARCÉS, C. (1996) *Encuentros entorno a la traducción I: una realidad interdisciplinar*. Alcalá de Henares, Universidad de Alcalá.
- VALÉRY, P. (1957) *Oeuvres*. París, Gallimard, Bibliothèque de la Pléiade I.
- VALLS, À. (1998) “Quan els lladres i serenos han de parlar català”, dins *Quaderns. Revista de traducció* n. 1. Bellaterra, UAB.
- VEGA, M. A. (1994) *Textos clásicos de teoría de la traducción*. Madrid. Càtedra.
- VENUTI, L. (1999) *L'invisibilità del traduttore. Una storia della traduzione*. Roma. Ed. Armando.
- VIDAL CLARAMONTE, C.A. (1995) *Traducción, manipulación, deconstrucción*. Salamanca, Edic. Colegio de España.
- VIDAL CLARAMONTE, C.A. (1998) *El futuro de la traducción. Últimas tendencias, nuevas aplicaciones*. València, Institució Alfons el Magnànim.
- VIEIRA, E. (1999) “Liberating Canibals: readings of Antropofagia and Haroldo de Campos Poetics of Transcreation”, dins BASSNETT, S. *Postcolonial Translation: theory and Practice*. London, Routledge.

- VILAS, M. (1997) “Las Babeles modernas”, dins *Actas das I Chornadas sobre a tradución*. Zaragoza, Gara d’Edicions (pp. 67-72).
- VIOLA RODRÍGUES, S. (2004). “Traduciendo tierras y gentes”, dins CAMPS, A. *Ética y política de la traducción en la época contemporánea*. Barcelona, PPU (pp. 27-42).
- VITEZ, A. (1996) *Le devoir de traduire*. Montpellier, Édit. Climats.
- WEIL, S. (1940) “L’Iliade ou le poème de la force”, dins *Le droit d’être un homme*. Public. Unesco.
- WUILMART, F. (1996) “La traduction littéraire: sa spécificité, son actualité, son avenir en Europe”, dins *Actes du Colloque Europe et traduction* Arras, P. U. Anois. Édité per M. Ballard, (pp. 61-67).
- WUILMART, F. (2000) “Traduire c’est lire”, dins LIBENS, Ch. i Ryelandt, N. *Écrire et traduire*. Bruxelles, Éd. Luc Pire (pp. 15-22).
- ZINS, C. (1985) “Le traducteur et la fonction du double, ou une voix en trop”, dins *Actes des Ières Assises d’Arles sur la traduction (1984)*. Arles, Actes Sud (pp. 34-47).
- ZUBER, R. (1993) *Les Belles Infidèles et la formation du goût classique*. Paris, Albin Michel. Bibliothèque de l’évolution de l’Humanité.

Kavafis

- ALSINA, J. (1961) “Cuatro poetas griegos modernos”, dins *Bages*, revista literària (n. 104, octubre. Any IX).
- ARGULLOL, R. (2001) “Horas ganadas. Termópilas”, dins *El País*. 18, febrer.
- BÁDENAS de la PEÑA, P. (1982) (2003) *C.P. Cavafis. Poesía completa*. Madrid, Alianza Editorial.
- BAGGIANI, G. (2003) “Les Voix de Kavafis”, dins *Desmos / Le Lien*, n. 14 (p. 62).
- BAUD-BOVY, S. (1946) *Poesie de la Grèce moderne*. Lausanne, Éditions de la Concorde.
- TO ΒΗΜΑ (1996) *Κ. Π. Καβάφης. Ερωτικά Ποιήματα*. Atenes, E. Kastanioti.
- BOKOVITS, N. (2000) “Η αρνητική πλευρά στο έργο του Καβάφη” (“La vessant negativa en l’obra de Kavafis”), dins *Revista literària Ereuna*, Atenes, setembre (pp. 34-44).

- CALDERER, LI. (1983) “La poesia de Kavafis”, dins del suplement de Cultura de *Regió 7*, diari de Manresa, dissabte 8 d’octubre) (pp. 14-15).
- CALDERER, LI. (1983) “Kavafis a Catalunya”, dins *Faig*, revista literària, n. 21, desembre (pp. 27-38).
- CALLATAÝ, F. (2003) “À propos du poème *Un de leurs dieux*”, dins *Desmos / Le Lien*. n.14 (pp. 48-54).
- CAÑIGRAL, L. (1982) *Kavafis*. Madrid, Júcar.
- CATALLAY de, F. (1983) “À propos du poème *Un de leurs dieux*”, dins *Desmos / Le Lien*, n. 14 (pp. 48-54).
- CONSOLO, V. (2001) “El filòleg de la Mediterrània”, dins *Avui*. Diari del 10 de febrer (p. 17).
- DALVEN, R. (1948) *Complets Poems*. Nova York, Hartcourt Brace.
- DIMARAS, K. (1947) *Histoire de la littérature néogrecque*. Athènes, Íkaros.
- DURRELL, L. (1957) *Quartet d’Alexandria*. Barcelona, Proa.
- FERNÁNDEZ GONZÁLEZ, V. (2001) *La Ciudad de las Ideas*. CSIC, Universidad de Málaga. Col. Nueva Roma, n.13.
- FERRATÉ, G. (1962) *Els poemes de Kavafis*. Revista Serra d’Or, n.11.
- FERRATÉ, J. (1971) *Veinticinco poemas de Kavafis*. Barcelona, Lumen (Fotografies de Dick Frisell).
- FERRATÉ, J. (1975) *Vuitanta-vuit poemes de Kavafis*. Barcelona, Edic.62. Col. Cara i Creu n. 22.
- FERRATÉ, J. (1978) *Poesies de Cavafis*. Barcelona, La Gaya Ciencia.
- FERRATÉ, J. (1987) *Les poesies de C. P. Cavafis*. Barcelona, Quederns Crema.
- FILIPPOU, F. (2002) *Oi τελευταίες μέρες του Καβάφη*. Atenes. Patakis.
- FORSTER, E. M. (1922) (1984) *Alejandro, historia y guía*. Barcelona, Seix-Barral. Pròleg de L. Durrell.
- FUSTER, J. (1963) *Carles Riba. Poemes de Kavafis*. Barcelona. Rev. Serra d’Or, n. 11.
- GRANDMONT, D. (1999) (2003) *En attendant les barbares et autres poèmes*. París, Gallimard poésie.
- GRANDMONT, D. (2003) “Le secret de Cavafis”, dins *Desmos / Le Lien*. n.14 (pp. 68-75).
- GRIVA, T. (1947) *C. P. Kavafis. Poèmes* [étude d’Edmond Jaloux]. Lausanne, Abbaye du Livre.

- GRODENT, M. (2003) “Drôle de christianisme si c’en est un!”, dins *Desmos / Le Lien*. n.14 (pp. 63-67).
- GUITTON, J. (1974) *Écrire comme on se souvient*. París, Fayard.
- HAAS, D. (1987) *Le problème religieux dans l’oeuvre de Kavafis. Les années de formation*. París, Publications de La Sorbonne.
- ILINSKAYA, S. (1997) “Traduisant Cavafy”, dins *L’activité traductive. Trajet vers l’Europe. Actes du Colloque International*. Athènes, Édit. Sokili.
- IRIGOYEN, R. (1994) *C.P. Cavafis, Poemas*. Barcelona, Seix Barral.
- JATZIFÓTI, I.M. (1967) *Καβαφικά. (Études et essais sur Kavafis)*. Athènes. Kedros.
- KAZANTZAKIS, N. (2003) “Ο Αλεξανδρινός ποιητής Καβάφης”, dins *Η Λέχη*, n.174 (pp. 7-13).
- KISKIRÀ-KAZANTZÍ, F. (1983) “Μικρό ιταλικό αφιέρωμα στον Καβάφη”, dins *Diagónios*. Tesalònica (pp. 120-133).
- KOHLER, D. (2003) “Situation de Cavafis”, dins *Desmos / Le Lien*. n.14. (p. 9-31)
- KOKOLIS, X.A. (2007) *Τριάντα παροδίες ποιημάτων του Κ.Π. Καβάφη*. Atenes, Kastanioti.
- KOUN, K. (2003) “Ο Καβάφης στο φως και στη σκιά”, dins *Η Λέχη*, n. 174 (pp. 15-19).
- LAVAGNINI, R. (1994) *Ατελή ποιήματα 1918-1932*. Atenes, Íkaros.
- LEVESQUE, R. (1948) *Permanence de la Grèce*. París, Cahiers du Sud.
- LEVESQUE, R. (1948) *Poèmes de Cavafy*. París, Cahiers du Sud.
- LIDDELL, R. (2004) *Kavafis. Una biografia*. Barcelona, Paidós. (Traducció de C. Miralles).
- MALANOS, T. (1957) *Kavafis*. Atenes, Difros.
- MALANOS, T. (1963) *Kavafis 2*. Atenes, Fexis.
- MAVROEIDAKOS, K. (2003) “Cavafis 2003”, dins *Desmos / Le Lien*. n.14 (pp. 34-38).
- MAVROGORDATO, J. (1951) *Cavafy. Complets Poems*. Londres, The Hogart Press.
- MIRALLES, C. (et alii). (1988). *Sis poetes neogrecs*. Barcelona, Edicions 62 i La Caixa.
- ORTLIEB, G. i LEYRIS, P. (1978) *Poèmes anciens ou retrouvés*. París, Seghers.

- PAPOUTSAKIS, G. (1958). *C. P. Cavafy. Poèmes* [préface d'A. Mirambel]. Paris, Les Belles Lettres.
- PAPOUTSAKIS, G. (1963) *Ανέκδοτα πεζά κείμενα*. Atenes, Fexis.
- PINELL, J. (1962) *Poemes de Kavafis*. Barcelona, Rev. Serra d'Or, n. 7
- PLA, J. (1974) “El poeta grec modern Cavafis”, dins *Notes a Sílvia*, vol. XXVI de l'*Obra Completa*. Barcelona. Citat per E. Solà (1975) *Kavafis. Poemes* (p. 26).
- PONTANI, F. M^a. (1961) (2005). *Costantinos Cavafis. Poesie*. Milano, Mondadori.
- PUIG, A. (2001) “E. Solà, la recuperada sensibilitat dels clàssics”, dins *Avui*. Diari del 10 de febrer (p. 17).
- REVERTE, J. (1999). *Corazón de Ulises*. [prólogo de C. García Gual]. Madrid, Santillana.
- RIBA, C. (1980). *K.P. Kavafis. Poemes* [pròleg d'E.Solà]. Barcelona, Clàssics Curial.
- RITSOS, G. (1987) *Δώδεκα ποιήματα για τον Καβάφη*. Atenes, Kedros.
- SÁNCHEZ, L. i NOGUERAS, E.J. (1993) “Els poetes com a traductors: Kavafis en català, Kavafis en castellà”, dins *Actes del I Congrés Internacional sobre traducció*. Bellaterra, UAB (pp. 851-858).
- SAREGIANNIS, (1973) *Σχόλια στον Καβάφη*.
- SANTANA, L. (1970) *Poemas eróticos*. Las Palmas, Inventarios Provisionales.
- SANTANA, L. (1971) *Setenta y cinco poemas*. Madrid, Visor.
- SAVVÍDIS, P. (1948) *Καβάφης. Ποιήματα (Kavafis, Poemes)*. Atenes.
- SAVVÍDIS, P. (1984). *Ο Καβάφης του Σεφέρη (El Kavafis de Seferis)*. Atenes, Ermís.
- SAVVÍDIS, P. (1993). *Βασικά Θέματα της ποιήσης του Καβάφη (Temes fonamentals en la poesia de Kavafis. Quatre lliçons per a un monogràfic)*. Atenes, Ikaros.
- SOLÀ, E. (1975). *K. P. Kavafis, Poemes*. Barcelona, Clàssics Curial.
- SOLA, E. (1977). *Estudis obre la poesia de Kavafis*. Tesis de Doctorat. Universitat de Barcelona. (Inèdita).
- SOLA, E. (2008) *K.P. Kavafis. Una simfonia inacabada*. (Traducció i notes d'E. Solà). Barcelona, Cercle de Viena.
- SOLÀ, J. M^a (2006). *El somni de Grècia*. Berga. Edicions de l'Albi.

- SOMMARIPAS, F. (2003) “Cavafis: notre contemporain?”, dins *Desmos / Le Lien*. n.14 (pp. 55-60).
- SUREAU, F. (1999) “Un grec d’autrefois”, dins *L’Express*, 10 juny. (p. 111).
- SUSANNA, À. (2001) “El llegat d’A. E. Solà”, dins *Avui*. Diari de l’11 de febrer (p. 25).
- TSIRKAS, S. (1971) *Ο Καβάφης και η εποχή του (Kavafis i el seu temps)*. Atenes, Kedros.
- TZOUVÉLI, S. (2000) “Ταξίδι στην ιστορία με τον Καβάφη” (“Viatge a través de la història amb Kavafis”), dins *Revue littéraire Ereuna*, Atenes, setembre.
- VAGENÁS, N. (2003) “En dialoguant avec Cavafis”, dins *Desmos / Le Lien*. n.14 (pp. 39-47).
- WILDE, O. (1979) *Portrait de Dorian Gray*. París, Presses de la Renaissance.
- YOURCENAR, M. i DIMARAS, C. (1978). *Présentation critique de C. Kavafis suivie d’une traduction des poèmes*. París, Gallimard poésie.
- ZAGAJEWSKI, A. (2003) “Cavafis ou la sagesse de la défaite”, dins *Desmos / Le Lien*. n.14 (pp. 61).
- ZERVOS, S. i PORTIER P. (1992). *Cavafy, oeuvres poétiques*. París, Imprimerie Nationale.

Yourcenar. Biografies.

- GOSLAR, M. (1989) *Yourcenar. Biographie. Qu’il eût été fade d’être heureux*. Bruxelles, Racine Éditions.
- SARDE, M. (1995) *Vous, Marguerite Yourcenar, la passion et ses masques*. París, Robert Laffont.
- SAVIGNEAU, J. (1990) *Marguerite Yourcenar, l’invention d’une vie*. París, Gallimard.

Yourcenar.

- AA. DD. (2002) *Marguerite Yourcenar, une enfance en Flandre*. París, Desclée de Brouwer. (Préface de Philippe Beaussant).
- AA. DD. (1997) *Marguerite Yourcenar, dix ans après*. Bruxelles, Cidmy.

- AA. DD. (1999) *Marguerite Yourcenar. Entretiens avec les belges*. Bruxelles, Cidmy.
- ANDERSSON, K. (1997) "M. Yourcenar et la Suède: une longue amitié", dans *M. Yourcenar, écritures de l'Autre*. Montréal, XYZ éditeur (pp. 91-104).
- ARANCIBIA, B. (1997) "La rhétorique de l'amour et de l'amitié selon deux textes", dans *M. Yourcenar, écritures de l'Autre*. Montréal, XYZ éditeur (pp. 239-246).
- ARANCIBIA, B. (2000) "Marguerite Yourcenar et la tentation de l'architecture", dans *Marguerite Yourcenar. Écriture, réécriture, traduction. Actes du Colloque International de Tours* (pp. 143-149).
- BACONSKY, R. (1998) "Écrire la vie", dans *M. Yourcenar: retour aux sources*. Bucaresti / Tours, Libra / SIEY (pp. 197-203).
- BALDWIN, J. (1983) *Le Coin des Amen*. Paris, Gallimard.
- BARBA, C. (2001) "Cartes des del seu refugi americà", dans *Avui*, diari del 15 de gener. Barcelona. (secció Cultura, p. XVI).
- BARBIER, C. (1998) *Étude sur M. Yourcenar. Les Nouvelles Orientales*. Paris, Ellipses.
- BERNIER, Y. (1979) "Itinéraire d'une oeuvre", dans *Études littéraires*. Presses Université de Laval. (vol 12, n. 1, avril, pp. 7-10).
- BERNIER, Y. (1990) *En mémoire d'une souveraine. M. Yourcenar*. Québec, Boréal.
- BIONDI, C. "Retour aux sources et catharsis dans les premiers romans de M. Yourcenar", dans *M. Yourcenar, Retour aux sources. Actes du Colloque International de Cluj du 28-30 octobre 1993*. Bucaresti / Tours. Ed. Libra / SIEY (pp. 39-48).
- BLANCKEMAN, B. (2004) "M. Yourcenar, passeur du siècle", dans *Actes du colloque international Marguerite Yourcenar, écrivain du XIXè siècle?* Clermont-Ferrand, SIEY (pp. 13-19).
- BOSCO, G. (1996) "Mia cara Yourcenar, ti tolgo la maschera", dans *La Stampa – Torino-* (10-VI, p. 14).
- BOSQUET, A. (1964) "M. Yourcenar et la perfection", dans *Livres de France n. 5* (pp. 2-3).

- BOTS, W. J.A. (1984) “Quelques propos sur l’écriture de M. Yourcenar”, dans *Actes du I Colloque International tenu à Valencia*. Univ. de Valencia, Servicio de Publicaciones.
- BOTS, W. J.A. (1988) “La théorie littéraire et M. Yourcenar”, dans *Actes du II Colloque International tenu à Valencia en octobre 1986*. Univ. de Valencia, Servicio de Publicaciones (pp. 129-134).
- BRÉMOND, M. (2007) “Yourcenar, citoyenne de la Grèce?”, dans *Yourcenar et la Grèce*. Desmos / Le lien, n. 25 (pp. 35-38).
- BRIGNOLI, L. (1999) *Denier du rêve de M. Yourcenar. La politica, il tempo, la mistica*. Firenze, Le Lettere.
- BROCHU, J. C. (1997) “L’autre, soi-même”, dans *M. Yourcenar, écritures de l’Autre*. Montréal, XYZ éditeur (pp. 81-87).
- BRUNEL, P. (1988) “Biographie et autobiographie dans *Feux* de M. Yourcenar”, dans *Actes du II Colloque International tenu à Valencia en octobre 1986*. Univ. de Valencia, Servicio de Publicaciones (pp. 13-19).
- CAAMAÑO, Mª Á. (1988) “La tentation autobiographique”, dans *Actes du II Colloque International tenu à Valencia en octobre 1986*. Univ. de Valencia, Servicio de Publicaciones (pp. 203-211).
- CASTELLANI, J. P. (1997) “L’ironie dans le discours amoureux chez M. Yourcenar”, dans *M. Yourcenar, écritures de l’Autre*. Montréal, XYZ éditeur (pp. 247-253).
- CECCATY, R. (2002) “Leyris, poète des poètes”, dans *Le Monde des Lettres*, n. 21 (p. IV).
- CECCATY, R. (2003) “Adonis, poète charmeur de poussière”, dans *Le Monde*, 13 agost (p. 20).
- CELS, J. (“005) “Le sens et le sensoriel”, dans *M. Yourcenar, le sacre du siècle*. Bruxelles, CIDMY (pp. 38-45).
- CIDMY. (1999) *Marguerite Yourcenar. Entretiens avec les belges*. Bruxelles, Cidmy.
- CLÉMENT, C. (1979) “L’androgynie imaginaire de M. Yourcenar”, dans *Magazine littéraire n. 153* (pp. 19-21).
- CLICHE, E. (2000) “La réécriture du texte wolfien *The Waves* (1931) dans la traduction (1937) de M. Yourcenar”, dans *Marguerite Yourcenar. Écriture, réécriture, traduction. Actes du Colloque International de Tours* (pp. 323-332).

- CHALON, J. (1992) *Chère Nathalie Barney*. (Lettre-préface de M. Yourcenar). Paris, Flammarion. (Col. Grandes Biographies).
- CHEHAB, M. (2004) “Cerner l’être, une figure de la modernité”, dans *Actes du colloque international Marguerite Yourcenar, écrivain du XIXe siècle?* Clermont-Ferrand, SIEY (pp. 75-83).
- COCHE de la FERTÉ, É. (1964) “M. Yourcenar et les scrupules du poète”, dans *Cahier des saisons n. 38* (pp. 301-305).
- COLETTE, S. G. (1900-1903). *Claudine s’en va*. Paris, Albin Michel.
- CORTANZE, G. (1993) “Virginia Woolf, instants de vie”, dans *Magazine Littéraire*, n. 309 (pp. 95-96)
- COTTON, G. (2003) “Yourcenar, l’apatride”, dans *Le Vif, L’Express*, 12 de juny (p. 73).
- COUNIHAN, F. (1997) “Accueillir l’Autre dans son altérité: les traductions américaines de M. Yourcenar”, dans *M. Yourcenar, écritures de l’Autre*. Montréal, XYZ éditeur (pp. 117-126).
- COUNIHAN, F. (2000) “Écriture et autorité dans les traductions de Marguerite Yourcenar”, dans *Marguerite Yourcenar. Écriture, réécriture, traduction. Actes du Colloque International de Tours* (pp. 297-312).
- COUNIHAN, F. (2004) “L’exotisme dans l’imaginaire yourcenarien: une attitude du XIXe siècle?”, dans *Actes du colloque international Marguerite Yourcenar, écrivain du XIXe siècle?* Clermont-Ferrand, SIEY (pp. 107-117).
- DARBELNET, J. (1978) “Marguerite Yourcenar et la traduction littéraire”, dans *Études littéraires, vol 12*. Presses Université de Laval (pp. 51-63).
- DEGUY, M. (1974) “Lettre à Léon Robel”, dans *Change*, n. 19 (pp. 49-50).
- DELCROIX, M. (1988) “La mémoire immémorielle”, dans *Actes du II Colloque International tenu à Valencia en octobre 1986*. Univ. de Valencia, Servicio de Publicaciones (pp. 159- 168).
- DELCROIX, M. (1997) “Le corps de l’amour”, dans *M. Yourcenar, écritures de l’Autre*. Montréal, XYZ éditeur (pp. 25-39).
- DELCROIX, M. (2000) *Marguerite Yourcenar: une biographie devant ses biographes*. Bruxelles, Cahiers de l’Assoc. Internat. des Études françaises, n. 52.
- DEPREZ, B. i de MEDEIROS, A. (1997) *M. Yourcenar. Écritures de l’exil*. Academia Bruylant.

- DEPREZ, B. (1998) "La visite à Suarlée", dans *Marguerite Yourcenar, retour aux sources. Actes du Colloque International de Cluj du 28-30 octobre 1993*. Bucuresti / Tours. Ed. Libra / SIEY.
- DEPREZ, B. (2003) *Marguerite Yourcenar. Écriture, maternité démiurgie*. Bruxelles, P.I.E. Peter Lang.
- DEPREZ, B. (2005) "Yourcenar, déesse-mère de son univers littéraire", dans *M. Yourcenar, le sacre du siècle*. Bruxelles, CIDMY (pp. 46-57).
- DESBLANCHE, L. (1995) "Marguerite Yourcenar: de la traduction a la création", dans *Bulletin SIEY*, Clermont-Ferrand (pp.19-31).
- DESBLANCHE, L. (2000) "*Fleuve profond, sombre rivière: un exemple de traduction comme expression de créativité littéraire*", dans *Marguerite Yourcenar. Écriture, réécriture, traduction. Actes du Colloque International de Tours* (pp. 363-375).
- DIDIER, B. (1976) *Le journal intime*. Paris, PUF.
- DIDIER, B. (1981) *L'écriture-femme*. Paris, PUF écriture.
- DIKOPOÚLOU, V. (1993) *Marguerite Yourcenar et la Grèce*. Thèse de Doctorat. Paris, Sorbonne IV.
- DJEBAR, A. (2005) "Conversation avec M. Yourcenar", dans *M. Yourcenar, le sacre du siècle*. Bruxelles, CIDMY (pp. 58-64).
- DORÉ, P. (1999) *Yourcenar ou le féminin insoutenable*. Genève, Droz S. A.
- DORÉ, P. (1999) "Affinités helléniques: l'éros au masculin", dans *Bulletin n. 20 de la SIEY*. Université de Tours.
- DUQUESNE, J. i MERTENS, E. (2003) "1903-2003, Yourcenar immortelle", dans *Le Vif, L'Express*, 12 de juny (pp. 68-73).
- ELDUAYEN, L. G. (1988) "Biographie, autobiographie et roman chez M. Yourcenar", dans *Actes du II Colloque International tenu à Valencia en octobre 1986*. Univ. de Valencia, Servicio de Publicaciones (pp. 227-233).
- EYSKENS, M. (1993) "M. Yourcenar, messagère de l'essentiel", dans *Regards belges sur M. Yourcenar. Bulletin n. 5*. Bruxelles, CIDMY (pp. 64-66).
- FARRELL, E. et F. (1997) "Autrui, cet ennemi... Moi, cet étranger", dans *M. Yourcenar, écritures de l'Autre*. Montréal, XYZ éditeur (pp. 73-79).
- FAVRE, Y.A. (1988) "Le sacré dans l'oeuvre de M. Yourcenar", dans *Actes du II Colloque International tenu à Valencia en octobre 1986*. Univ. de Valencia, Servicio de Publicaciones (pp. 73-81).

- FRAIGNEAU, A. (1935) *L'Irrésistible*. Paris, Grasset.
- FRERIS, G. (1993) "Marguerite Yourcenar et l'impact de la Grèce contemporaine", dans *Actes du Colloque International de Cluj du 28 au 30 octobre*. Bucuresti-Tours, LIBRA-SIEY (pp.125-140).
- FRERIS, G. (2000) "Décadence et conception de l'histoire de Cavafy dans *Mémoires d'Hadrien*", dans *Marguerite Yourcenar. Écriture, réécriture, traduction. Actes du Colloque International de Tours* (pp. 65-75).
- FRERIS, G. i POIGNAULT, R. (2004) *Actes du colloque international Marguerite Yourcenar, écrivain du XIXe siècle?* Clermont-Ferrand, SIEY.
- GALEY, M. (1979) "M. Yourcenar, les songes et les sorts", dans *Magazine littéraire n. 153* (pp. 8-11).
- GALEY, M. (1979) "La poésie et la religion doivent rester obscures", dans *Magazine littéraire n. 153* (pp. 12-15).
- GALEY, M. (1980) *Les yeux ouverts*. (Entretiens avec M. Yourcenar) Paris, Bayard Éditions.
- GANDON, O. (1979) "Un regard en biais sur la Grèce antique", dans *Magazine littéraire n. 153* (pp. 16-17).
- GANDON, O. (1979) "Entretien avec Constantin Dimaras", dans *Magazine littéraire n. 153* (pp. 17-18).
- GAUDIN, C. (1997) "Orient / Occident: altérité ou jeu de miroir", dans *M. Yourcenar, écritures de l'Autre*. Montréal, XYZ éditeur (pp. 105- 115).
- GIDE, A. ((1895) *Paludes*. Paris, Gallimard. (Col. Folio, n.1920).
- GILL, B. (1997) "L'altérité dans *Le Coup de grâce*", dans *M. Yourcenar, écritures de l'Autre*. Montréal, XYZ éditeur (pp. 53- 61).
- GILL, B. (2000) "Narrateur et narrataire chez Yourcenar", dans *Marguerite Yourcenar. Écriture, réécriture, traduction. Actes du Colloque International de Tours* (pp.121-132).
- GILL, B. (2004) "Personnages de Yourcenar", dans *Actes du colloque international Marguerite Yourcenar, écrivain du XIXe siècle?* Clermont-Ferrand, SIEY (pp. 193-205).
- GONZÁLEZ, A. (1988) "Vie est oeuvre, oeuvre est mort", dans *Actes du II Colloque International tenu à Valencia en octobre 1986*. Univ. de Valencia, Servicio de Publicaciones (pp. 221-226).

- GOSLAR, M. (2001) *Le visage secret de Marguerite Yourcenar*. Belgique, La Renaissance du Livre.
- GOSLAR, M. (2003) “L’esprit et la chair”, dans *Le Vif, L’Express*, 12 de july (pp. 74-76).
- GOSLAR, M. (2005) “M. Yourcenar et S. Lilar, plus qu’une rencontre, une complicité”, dans *M. Yourcenar, le sacre du siècle*. Bruxelles, CIDMY (pp. 76-84).
- GOSLAR, M. (2007) *Antinoüs. De la pierre à l’écriture de Mémoires d’Hadrien*. Bruxelles, CIDMY.
- GOSLAR, M. (2008) *Marguerite Yourcenar en questions*. Bruxelles, CIDMY.
- GRODENT, M. (1988) “L’hellénisme vivant de M. Yourcenar”, dans *Revue de l’Université de Bruxelles*, n. 3-4 (pp. 55-67).
- GUISSARD, L. (1993) “M. Yourcenar et le double langage”, dans *Regards belges sur M. Yourcenar. Bulletin n. 5* Bruxelles, CIDMY (pp. 127-131).
- HALLEY, A. (2001) “La poésie du XXe siècle dans la bibliothèque de M. Yourcenar”, dans *Bulletin n. 22 de la SIEY*. Clermont-Ferrand (pp. 205-225).
- HALLEY, A. (2004) “Marguerite Yourcenar, grecque par delà la Grèce”, dans *Desmos / Le lien*. n. 15. Paris.
- HALLEY, A. (2005) *Marguerite Yourcenar en poésie. Archéologie d’un silence*. Amsterdam, New York, Rodopi.
- HARRIS, N. (1997) “Représentations de l’Autre dans l’oeuvre de M. Yourcenar”, dans *M. Yourcenar, écritures de l’Autre*. Montréal, XYZ éditeur (pp. 45-52).
- HAYASHI, O. (Éd) (2005) *Actes du Colloque International <Marguerite Yourcenar et l’Univers Poétique> tenu à Tokyo entre le 9 et le 12 septembre*.
- HEYTENIS, J. (1988) “De l’oeuvre à soi: la rupture des liens”, dans *Actes du II Colloque International tenu à Valencia en octobre 1986*. Univ. de Valencia, Servicio de Publicaciones (pp. 111-120).
- HILLENAAR, H. (1983) *Recherches sur l’oeuvre de Marguerite Yourcenar*. Lovaina. CRIN 8.
- HOEFKENS, I. (1994) “Marguerite Yourcenar, traductrice”, dans *Babel, revue de traduction*. n. 40 (pp. 21-32). Paris, Fédération Internationale des Traducteurs.
- IOANNÍDI, H. (1972) “Le travail du poète et le problème de la traduction”, dans *Critique*, n. 299, avril (pp. 354-368).
- JACQUEMIN, J. (1985) *Marguerite Yourcenar*. Paris, La Manufacture.

- JALOUX, E. (1930) “Autour de M. Yourcenar”, dans *Les Nouvelles littéraires* n. 393, 26 avril (p. 3).
- JULIEN, A. Y. (2002) *Marguerite Yourcenar ou la signature de l'arbre*. Paris, PUF Écriture.
- KADOGLU, T. (2005) “*Alexis ou le traité du vain combat*: la projection de l'archétype maternel”, dans *Bulletin n. 26 de la SIEY*. Clermont-Ferrand (pp. 19-36).
- KHAYYAM, O. (2003) *Rubaiyyat*. Madrid, Visor libros.
- LANCIANO, N. (2003) *Villa Adriàna, tra cielo e terra*. Roma, Ápeiron editori.
- LEBEL, M. (1978) “Marguerite Yourcenar traductrice de la poésie grecque”, dans *Études littéraires*, vol. 12. Presses Université de Laval (pp. 65-78).
- LECARME, J. VERCIER, B. (1982) *La littérature en France depuis 1968*. Paris, Bordas.
- LEDESMA, M. (2004) *Actes du Colloque International <Marguerite Yourcenar, la femme, les femmes, une écriture-femme?> tenu à Baeza entre le 19 et le 23 nov. 2002*.
- LEUWERS, D. (1988) “M. Yourcenar, yeux ouverts, yeux fermés”, dans *Actes du II Colloque International tenu à Valencia en octobre 1986*. Univ. de Valencia, Servicio de Publicaciones (pp. 269-273).
- LEUWERS, D. (1995) “*Quoi? L'éternité ou Alexis retrouvé*”, dans *Roman, histoire et mythe dans l'oeuvre de M. Yourcenar. Actes du Colloque tenu à l'Université d'Anvers du 15 au 18 mai 1990*. Tours, SIEY (pp. 293-299).
- MALTAIS, M. (2000) “L'enjeu de la narration pour le féminin dans l'oeuvre de M. Yourcenar”, dans *Marguerite Yourcenar. Écriture, réécriture, traduction. Actes du Colloque International de Tours*. Tours (pp. 133-141).
- MARÇAL, Mª M. (1994) *La passió segons Renée Vivien*. Barcelona, Columna.
- MARGERIE, D. de (1981) “*Sous le regard de M. Yourcenar*”, dans *Le Monde* n. 11174 (p.7).
- MARGERIE, D. de (1981) “*M. Yourcenar et le goût de la liberté*”, dans *La Quinzaine littéraire* n. 340 (pp. 8-9).
- MARCQ, É. (1997) “*L'empathie ou une manière d'écriture yourcenarienne*”, dans *M. Yourcenar, écritures de l'Autre*. Montréal, XYZ éditeur (pp. 265- 277)
- MAZZIOTTI, Mª P. e Van OORD, G. (2003) *Marguerite Yourcenar, una narrazione ancora parlante*. Roma, Ápeiron editori.

- MILLER, H. (1958) *Le Colosse de Maroussi*. Paris, Éditions du Chêne.
- OCTAVE, J. F. ((2004) *M. Yourcenar, 193 avenue Louise. Bruxelles*. Bruxelles, CIDMY.
- ORMESSON, d' J. (1979) "Yourcenar ou la rigueur dans l'art", dans *Magazine littéraire n. 153* (pp. 20-21).
- ORPHANÍDOU-FRERIS, M. (2000) "Traduire ou réimaginer Kavafis", dans *Marguerite Yourcenar. Écriture, réécriture, traduction. Actes du Colloque International de Tours*. Tours (pp.333-342).
- ORPHANÍDOU-FRERIS, M. (2004) "M. Yourcenar, traductrice de Cavafy au XXIe siècle?", dans *Actes du colloque international Marguerite Yourcenar, écrivain du XIXe siècle? Tenu à Thessalonique en nov. 2000*. Tours, SIEY (pp. 307-316).
- PAILLARD, M.C. (2000) "Le modèle architectural, un modèle yourcenarien", dans *Bulletin n. 21 SIEY*. Clermont-Ferrand (pp. 143-159).
- PAPADÓPOULOS, CH. O. (1995) "L'image de la Grèce dans les présentations de Pindare et de Kavafis de M. Yourcenar: jugements ou préjugés", dans *L'universalité dans l'oeuvre de M. Yourcenar. Bulletin SIEY*, Tours (pp. 59-69).
- _____ (2000) "Les poèmes de Kavafis traduits par Marguerite Yourcenar", dans *Marguerite Yourcenar. Écriture, réécriture, traduction. Actes du Colloque International de Tours* (pp. 343-362).
- PAPAS, Ch. (2004) "Yourcenar, écrivain post-moderne?", dans *Actes du colloque International de Thessalonique: Marguerite Yourcenar, écrivain du XIXe siècle?* Clermont-Ferrand, SIEY (pp. 317-323).
- PASCAL, B. (1954) *Pensées. Oeuvres Complètes*. Paris, Gallimard, nrf.
- PATURCA, G. (1994) "Écritures féminines, amitiés et passions masculines. V. Woolf, M. Yourcenar, A. Messina", dans *Bulletin n. 14 SIEY*. Clermont-Ferrand. (pp. 69-91).
- PESSOA, F. (1979) *Antinoüs*. Éditions Fata Morgana.
- PESSOA, F. (1997) *Mensaje*. Madrid, Ediciones Hiperión.
- PEYROUX, M. (2001) "M. Yourcenar: réminiscences stendhaliennes", dans *Bulletin de la SIEY, n. 22*. Clermont-Ferrand (pp. 189-204).
- PIVOT, B. (2001) *Apostrophes*. Monògràfic sobre l'entrevista realitzada a M. Yourcenar el 1979 a l'illa de Mounts Deserts. Barcelona, Editrama.

- POIGNAULT, R. (1995) "L'antiquité dans l'oeuvre de M. Yourcenar", dans *Littérature, mythe et histoire*. Bruxelles, Latomus, Vol. I i II.
- POIGNAULT, R. (1996) "M. Yourcenar et l'Orient: panorama", dans *Bulletin de la SIEY*, n.16. Université de Tours (pp. 25-33).
- QUENEAU, R. (1944) "Hommage à la Grèce", dans *Front National* (27-X, p. 5).
- RASY, E. (1996) "Yourcenar, lettere in nero", dans *Il Corriere della sera* (3-V, p. 31).
- REAL, E. "Biographie, autobiographie et quête de soi", dans *Actes du II Colloque International tenu à Valencia en octobre 1986*. Univ. de Valencia, Servicio de Publicaciones (pp. 243-251).
- RESTORI, E. (2000) "Le sens et les sens: représentation du corps dans quelques oeuvres de M. Yourcenar", dans *Marguerite Yourcenar. Écriture, réécriture, traduction. Actes du Colloque International de Tours* (pp. 151- 162).
- REVERTE, J. (1999) *Corazón de Ulises*. Madrid, Aguilar.
- RIMBAUD, A. (1871) *Oeuvres complètes*. Paris, Gallimard.
- RODITI, E. (1954) "La poésie de C. Cavafis" (seguit de la traducció de 8 poemes a cura de M. Yourcenar), dans *Preuves* (pp. 33-41).
- ROY, C. (1987) "Hommage à M. Yourcenar, la dame dans l'île", dans *Le Nouvel Observateur*, n. 1207. (25-31 XII. p. 81).
- ROSBO, P. (1972) *Entretiens radiophoniques avec M. Yourcenar*. Paris, Mercure de France.
- ROUDAUT, J. (1978) "Une autobiographie impersonnelle", dans NRF n. 310, 1 nov. (pp. 71-81).
- SAINT-DENIS, E. de (1982) "Avec M. Yourcenar: apprendre à traduire", dans *Bulletin de l'Association Guillaume Budé* n. 2 (pp. 207-217).
- SANTA, À. (2005) *Marguerite Yourcenar. Els desordres de la carn i la pau de l'esperit*. Lleida, Pagès editors.
- SANZ, T. (1997) "Poétique musicale de l'amour-amitié et du plaisir dans *Alexis*", dans *M. Yourcenar, écritures de l'Autre*. Montréal, XYZ éditeur (pp. 325-332).
- SAVIGNEAU, J. (1984) "La bienveillance singulière de M. Yourcenar", dans *Le Monde*, 7 décembre (pp. 24-25).
- SEGARRA, M. (1991) "*Alexis* de M. Yourcenar y la escritura femenina", dans *Anuari de filologia*, vol. XIV. n. 2. Universitat de Barcelona.

- SHIELDS, K. (2000) "M. Yourcenar, traductrice de V. Woolf", dans *Marguerite Yourcenar. Écriture, réécriture, traduction. Actes du Colloque International de Tours* (pp. 313-322).
- SOLOMOÚ XANTHAKI, V. (2002) *La Carta*. Lleida, Pagès Editors. (Traducció catalana a cura de Montserrat Gallart).
- SPERTI, V. (1988) "Le pacte autobiographique impossible", dans *Actes du II Colloque International tenu à Valencia en octobre 1986*. Univ. de Valencia, Servicio de Publicaciones (pp. 177-182).
- STALLONI, Y. (2001) *Les genres littéraires*. Paris, Nathan.
- THINÈS, G. (2005) "Un auteur latin contemporain", dans *M. Yourcenar, le sacre du siècle*. Bruxelles, CIDMY (pp. 11-19).
- TOPLIYSKA, M. (1997) "Les influences étrangères dans l'élaboration esthétique de l'art d'aimer de M. Yourcenar", dans *M. Yourcenar, écritures de l'Autre*. Montréal, XYZ éditeur (pp. 291-300).
- TORRES MARIÑO, V. (2007) "Yourcenar ou la construction d'une sagesse grecque", dans *Yourcenar et la Grèce*. Desmos / Le lien, n. 25 (pp. 13-16).
- TRUC, G. (1979) "L'oeuvre de M. Yourcenar", dans *Études littéraires*. Presses Universitaires de Laval, vol 12, n.1 avril (pp. 11-27).
- VAN WOERKUM, C. (1993) "M. Yourcenar intellectuelle: la volonté de <mieux vivre>", dans *L'intellectuel et ses miroirs romanesques*. Presses Universitaires de Lille. Col. UL3 (pp. 207-216).
- VIETINGHOFF, J. (1912) *La Liberté intérieure*. Paris, Librairie Fischbacher.
- VIETINGHOFF, J. (1924) *L'autre devoir*. Neuchâtel, Genève, Paris, Édit. Forum.
- WEITZMAN, A. (1998) "Présence de Kavafis dans Mémoires d'Hadrien", dans, *Bulletin n. 19 de la SIEY*, Tours (pp. 85-97).
- WOOLF, V. (2001) *Orlando*. Barcelona, Proa (Traducció de Mª Antònia Oliver. Introducció de Nora Catelli).
- YOURCENAR, M. (1921) *Le Jardin des Chimères*. Paris, Perrin.
- YOURCENAR, M. (1929) *Alexis ou le traité du vain combat*. Paris, Sans Pareil.
- YOURCENAR, M. (1931) *La Nouvelle Eurydice*. Paris, Grasset.
- YOURCENAR, M. (1932) *Pindare*. Paris, Grasset.
- YOURCENAR, M. (1937) *Les Vagues*. Paris, Stock.
- YOURCENAR, M. (1938) *Nouvelles Orientales*. Paris, Gallimard.
- YOURCENAR, M. (1939) *Le Coup de grâce*. Paris, Gallimard.

- YOURCENAR, M. (1940) “Essai sur Kavafis”, dans *Mesures n. 1*, 15 janvier (pp. 15-35).
- YOURCENAR, M. (1944) “Présentation de Kavafis”, dans *Fontaine n. 36* (pp. 38-53).
- YOURCENAR, M. (1951) *Mémoires d’Hadrien*. Paris, Plon.
- YOURCENAR, M. (1954) “Présentation Critique de Kavafis”, dans *La Table Ronde*, avril (pp. 9-35).
- YOURCENAR, M. (1956) *Les Charités d’Alcippe*. Liège, La Flûte enchantée.
- YOURCENAR, M. (1958) *Présentation Critique de Constantin Cavafy, suivie d’une traduction des poèmes*. Paris, Gallimard poésie.
- YOURCENAR, M. (1964) *Fleuve profond, sombre rivière. Les Négro-Spirituels. Commentaires et Traduction*. Paris, Gallimard.
- YOURCENAR, M. (1968) *Oeuvre au Noir*. Paris, Gallimard.
- YOURCENAR, M. (1969) *Présentation critique d’Hortense Flexner, suivie d’une traduction de poèmes*. Paris, Gallimard.
- YOURCENAR, M. (1971) *Alexis. Le Coup de Grâce*. Paris, Gallimard. (Col. Folio, n. 1041).
- YOURCENAR, M. (1974) *Feux*. Paris, Gallimard. (Col. L’Imaginaire, n. 294).
- YOURCENAR, M. (1979) *La Couronne et la Lyre*. Paris, Gallimard.
- YOURCENAR, M. (1980) *Les yeux ouverts*. Paris, Éditions du Centurion.
- YOURCENAR, M. (1987) *La Voix des choses*. Paris, Gallimard, nrf.
- YOURCENAR, M. (1982) *Oeuvres Romanesques*. Paris, Gallimard, nrf. (vol. 1 de les Oeuvres Complètes).
- YOURCENAR, M. (1982) *Nathanaël ou un homme obscur*. Paris, Gallimard.
- YOURCENAR, M. (1986) “Les Trente trois noms de Dieu”, dans *La nouvelle revue française*, n. 401.
- YOURCENAR, M. (1987) *La Voix des choses*. Paris, Gallimard.
- YOURCENAR, M. (1988) *Quoi? L’Éternité*. Paris, Gallimard. (Col. Folio, n. 2161).
- YOURCENAR, M. (1991) “Io, pellegrina da un oceano all’altro”, dans *Corriere della sera. Cultura*, 12-V (p. 19).
- YOURCENAR, M. (1991) *Essais. Mémoires. Textes oubliés*. Paris, Gallimard, nrf. (vol. 2 de les Obres Completes).

YOURCENAR, M. (1993) *Conte bleu. Le premier soir. Maléfice*. Paris, Gallimard.
(Col. Folio, n. 2838).

YOURCENAR, M. (1995) *Lettres à ses amis et quelques autres*. Paris, Gallimard.
(Col. Folio, n. 2983).

YOURCENAR, M. (2004) *D'Hadrien à Zénon. Correspondance 1951-1956*. Paris,
Gallimard, nrf.